1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.13
CC BY-SA

László Göncz*

Prvo desetletje v manjšini

Prekmurska madžarska narodna skupnost po spremembi državne pripadnosti leta 1919

IZVLEČEK

Članek obravnava začetno obdobje prekmurskih Madžarov kot narodne manjšine, kar so postali po spremembi državne pripadnosti območja leta 1919. Analizirane so reakcije pripadnikov omenjene skupnosti v začetni fazi, ko so se soočili s svojim spremenjenim statusom in odnosom do nove države, ki je niso poznali. V prispevku so predstavljene tiste odločitve nove jugoslovanske oblasti, ki so bile glavno orodje njene asimilacijske politike na področju šolstva, kulture, gospodarstva, agrarne reforme itd. Opisana je tudi drža madžarske manjšine, ki se je »branila« predvsem s pasivnostjo, kar se je najbolj pokazalo pri njeni zanemarljivi zainteresiranosti za politična vprašanja. V članku so na kratko predstavljeni tudi madžarski manjšinski časopisi, ljubiteljska kulturna dejavnost ter izvajanje agrarne reforme na območju Prekmurja z vidika madžarske narodne manjšine.

KLJUČNE BESEDE

Prekmurski Madžari, narodna manjšina, agrarna reforma, narodna identiteta, asimilacijska politika, Kraljevina SHS

ABSTRACT

THE FIRST DECADE AS A MINORITY: HUNGARIANS IN PREKMURJE FOLLOWING THE CHANGE IN STATE AFFILIATION IN 1919

The article discusses the initial period during which Hungarians in Prekmurje lived as a national minority following the change in the region's state affiliation in 1919. It analyses how they faced their new status as well as their attitude towards the new state that was completely foreign to them. The article presents the decisions that the new Yugoslav government made to facilitate the implementation of its assimilation policy in education, culture, economy, the agrarian reform, and other areas of public life. It also describes the reaction of the Hungarian national minority, which mainly "defended" itself through passivity, most often expressed as disinterest in political issues. Finally, the article briefly presents the Hungarian minority's involvement in the press and amateur culture as well as the implementation of the agrarian reform in Prekmurje from their point of view.

KEYWORDS

Hungarians in Prekmurje, national minority, agrarian reform, national identity, assimilation policy, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes

* dr. zgodovine v. p., Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija, goncz.laszlo1960@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0002-5728-5249

UVOD

Z odločitvijo Vrhovnega sveta mirovne konference z dne 9. julija 1919 je bilo območje Prekmurja, ki je do konca prve svetovne vojne pripadalo Madžarski, prisojeno Kraljevini SHS.[1] Za razliko od ostalih regij nekdanje Madžarske, ki so bile po prvi svetovni vojni priključene južnoslovanski državi, Kraljevina SHS Prekmurja ni okupirala vse do 12. avgusta 1919 (ostale regije je jugoslovanska vojska zasedla že novembra in decembra 1918).[2] To stanje in še nekatere druge okoliščine potrjujejo, da pridobitev območja Prekmurja po nastanku Kraljevine SHS ni bilo med prioritetnimi ozemeljskimi zahtevami beograjskih (srbskih) vladnih krogov. Za priključitev omenjenega območja novonastali južnoslovanski državi se je intenzivno zavzemal zgolj slovenski del jugoslovanske mirovne delegacije – prvenstveno na pobudo narodnega sveta za Štajersko (ki je jeseni 1918 interesno sfero svojega delovanja razširil tudi na ozemlje t. i. ogrskih Slovencev)[3] in slovenskega deželnega političnega vodstva od začetka januarja 1919 ter nekaterih posameznikov,[4] predvsem skupine prekmurskih katoliških duhovnikov, ki jih je povezal upokojeni župnik in urednik časopisa *Novine* Jožef Klekl starejši.[5]

V začetni fazi delovanja mirovne konference je bilo malo upanja, da se bodo slovenska prizadevanja uresničila, ker predstavniki in strokovnjaki velesil, razen pri odločanju o Medmurju oz. Međimurju, niso želeli prekoračiti demarkacijske črte, ki je bila z Beograjsko konvencijo z dne 13. novembra 1918 določena na reki Dravi. Za poseganje na območje severovzhodno od reke Mure, kjer je na Madžarskem živela slovenska skupnost, do konca aprila oz. začetka maja 1919 predstavniki velesil niso pokazali pripravljenosti.[6] Na to, da je bilo Prekmurje pozneje kljub temu prisojeno Kraljevini SHS, je vplivalo več neposrednih in posrednih dejavnikov. Pomembno je bilo intenzivno organiziranje in širjenje slovenskega narodnega gibanja v Prekmurju od oktobra 1918, najizraziteje na s Slovenci poseljenem območju Zalske županije. Da bi preprečila težnjo slovenske skupnosti po priključitvi novonastali južnoslovanski državi, je tam madžarska vlada 15. marca 1919 na narodnostni osnovi ustanovila »slovenski« beltinski okraj, ki pa zaradi komunističnega prevrata, predvsem pa zaradi spremembe državne pripadnosti Prekmurja ni zaživel.[7] Madžarski vladni komisar (poznejši ljudski komisar) za Slovence na Ogrskem, prekmurski rojak Béla Obal,[8] si je s ciljem, da območje ostane v okviru Madžarske, močno prizadeval tudi za slovensko županijo, ki jo je madžarska vlada formalno ustanovila decembra 1918, pozneje pa za teritorialno avtonomijo v okviru Madžarske, pri čemer so prevzeli ogrodje avtonomnega koncepta, ki ga je pripravil upokojeni črenšovski župnik Jožef Klekl (brez do-

1 Mitrović, *Razgraničenje*, str. 50.
2 Göncz, A Muravidék hovatartozásának, str. 121–124.
3 Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 175–176.
4 Perovšek, Slovenska politika, str. 60–61.
5 Jožef Klekl st. (Krajna, 1874–Murska Sobota, 1948), katoliški duhovnik, urednik, narodni poslanec, duhovni in politični vodja prekmurskih Slovencev v t. i. prevratnem obdobju. Bogoslovje je študiral v Sombotelu, po posvetitvi v duhovnika je kot kaplan deloval v prekmurskih in gradiščanskih naseljih (med drugim v Tišini pri župniku in dekanu Francu Ivanóczyju, ki je v veliki meri pripomogel k oblikovanju njegove duhovne in narodne zavednosti), pozneje, do predčasne upokojitve, pa kot župnik v Črenšovcih in Pečarovcih. Klekl velja za ustanovitelja ter dolgoletnega urednika *Marijinega lista* in *Novin*, bil pa je tudi u*rednik Kalendarja Srca Jezušovoga* in *Marijinega ogračeka*. Njegovo politično delovanje med svetovnima vojnama je bilo povezano s Slovensko ljudsko stranko, bil je njen najprepoznavnejši predstavnik v Prekmurju. V negotovih mesecih po prvi svetovni vojni je poudarjal strpnost pri reševanju pomembnih političnih vprašanj, vključno z odločanjem o državni pripadnosti Prekmurja. S predstavniki madžarske vlade je formalno sodeloval pri iskanju upravne rešitve za Slovence v okviru Madžarske, čeprav si je takrat v resnici že prizadeval za priključitev pokrajine Kraljevini SHS. V času druge svetovne vojne, ko je bilo Prekmurje priključeno Madžarski, so ga madžarski pravosodni organi obsodili zaradi »veleizdaje«, zato je bil zaprt in je v tistem obdobju veliko trpel. Hudo bolan je pričakal konec vojne, toda tudi povojna jugoslovanska oblast mu ni prizanašala (Göncz, *A Muravidék útja*, str. 27–30).
6 Lipušček, *Prekmurje*, str. 63–65.
7 Göncz, Načrti, str. 755–781.
8 Béla Obal (Cankova, 17. 5. 1882–Dunaj, 25. 7. 1951), teolog, zgodovinar, evangeličanski duhovnik in politik prekmurskega porekla. Pred novembrom 1918 je bil profesor teologije in prava na Evangeličanski teološki akademiji v Prešovu (tedaj Eperjes na območju današnje Slovaške). Po končani višji gimnaziji v Sopronu je diplomiral na teološki akademiji v Prešovu, pozneje je na univerzi v Halleju (Nemčija) pridobil doktorski naziv. Bil je dolgoletni član izpitne komisije za vsa teološka vprašanja pri madžarskem ministrstvu za izobraževanje in verska vprašanja, član upravnega odbora društva protestantskih pisateljev in član društva visokošolskih učiteljev v Berlinu ter redni član turinško-saškega zgodovinskega društva v Halleju. Zelo zgodaj se je zanimal za socialnodemokratske oz. socialistične – pozneje tudi komunistične – ideje ter bil povezan s prostozidarsko organizacijo Oszkárja Jászija, kar je najbrž vplivalo na njegovo imenovanje za vladnega komisarja za Slovence na Madžarskem in za velikega župana Železne županije decembra 1918 oz. januarja 1919 (Jászi je bil minister v vladi Mihálya Károlyija, odgovoren za narodne manjšine). V obdobju Madžarske republike sovjetov (marec–avgust 1919) je bil Obal nekaj tednov ljudski komisar. Avgusta 1919 je emigriral na Dunaj, kjer je v naslednjih desetletjih deloval kot novinar in zgodovinar. Po koncu druge svetovne vojne je kratek čas opravljal funkcijo kulturnega atašeja na madžarskem veleposlaništvu na Dunaju. V avstrijski prestolnici je preživel tudi zadnje obdobje svojega življenja (Göncz, Obál Béla, str. 25–64).

ločb, ki so bile namenjene ureditvi oz. ohranitvi pravic verskih ustanov). Prvi projekt (slovenska županija) je propadel zaradi spremenjenih stališč predstavnikov slovenske skupnosti, drugo »rešitev« (avtonomijo) pa je preprečil komunistični prevrat na Madžarskem.[9]

Na odločitev mirovne konference je najbolj vlivala intenzivna, stalna in pestra strokovna ter lobistična dejavnost predstavnikov in ekspertov jugoslovanske države ter njenih zunanjih simpatizerjev in podpornikov. Med strokovnjaki je treba posebej izpostaviti vlogo Matije Slaviča,[10] uradnega eksperta za območje Prekmurja v jugoslovanski mirovni delegaciji, ki je položaj slovenske skupnosti na Madžarskem preučeval že pred omenjenim obdobjem, bolj intenzivno pa od jeseni 1918 po pooblastilu mariborskega narodnega sveta. Pri zahtevnem delu sta mu na mirovni konferenci strokovno najbolj pomagala Franc Kovačič in Lambert Ehrlich, druga dva izjemna slovenska eksperta (formalno sicer zadolžena za Štajersko in Koroško), v političnem pogledu pa najvišji slovenski predstavnik v jugoslovanski mirovni delegaciji, eden od njenih štirih polnopravnih članov z glasovalno pravico, Ivan Žolger,[11] ki si je na osnovi Slavičevih strokovnih tez močno prizadeval za pridobitev Prekmurja.[12] Pomembna je bila tudi naklonjenost nekaterih strokovnjakov in predstavnikov antantnih sil, Američanov, prvenstveno Douglasa W. Johnsona, formalnega predlagatelja t. i. prekmurske mejne črte, ter nekaterih Angležev, predvsem pa Francozov.[13] Na odločitev so najbrž vplivale tudi naključne situacije, npr. neformalno lobiranje priznanega ameriškega znanstvenika srbskega porekla Mihajla Pupina. Pupin sicer ni bil član mirovne delegacije, na mirovni konferenci se je mudil na povabilo predsednika jugoslovanske delegacije Nikole Pašića.[14]

Med najpomembnejše vzroke in razloge, ki so spremenili prvotno stališče velesil glede državne pripadnosti Prekmurja, lahko štejemo brezizhodni mednarodni položaj Madžarske, ki kot poraženka v prvi svetovni vojni do decembra 1919 ni bila povabljena na mirovno konferenco (do takrat je bilo že odločeno o vseh pomembnih vsebinskih zadevah ter o novih državnih mejah), ter njene katastrofalne notranje- in zunanjepolitične razmere. Po komunističnem prevratu in ustanovitvi Madžarske sovjetske republike 21. marca 1919 je bila država mednarodno izolirana, dve tretjini njenega nekdanjega ozemlja so zasedale novonastale sosednje države, preostalemu delu države pa je neprestano grozila zasedba antantnih sil, ki komunistične oblasti niso bile pripravljene sprejeti. V takih razmerah je maja 1919 glede odločitve o Prekmurju z jugoslovanskega oz. slovenskega vidika prišlo do ugodnega razpleta. Teritorialna komisija mirovne konference je na ponovljenem glasovanju – kar je bil precedens – sprejela predlog o dodelitvi omenjene pokrajine Kraljevini SHS.[15] Ta sklep je 9. julija 1919 potrdil Vrhovni svet mirovne konference. Čez nekaj tednov, 1. avgusta 1919, je isti organ sprejel tudi sklep o zasedbi Prekmurja s strani jugoslovanske vojske, kar se je zgodilo 12. avgusta 1919.[16]

S priključitvijo območja današnjega Prekmurja Kraljevini SHS se je avgusta 1919 v novi južnoslovanski državi znašlo tudi približno trideset naselij s pretežno madžarskim prebivalstvom, ki je živelo v ozkem, zgolj nekaj kilometrov širokem pasu ob novi začasni (pozneje dokončni) državni meji od Hodoša na severu do Pinc na skrajnem jugovzhodu novonastale pokrajine. Naselje Pince je bilo k južnoslovanski državi priključeno iz letinskega okraja (Letenyei járás) v Zalski županiji, ostali predeli v upravnem smislu novonastale pokrajine Prekmurje, vključno z obmejnim pasom, kjer je v veliki večini živela madžarska narodna skupnost, pa so bili pred 12. avgustom 1919 (v okviru madžarske države) v sestavi murskosoboškega in monoštrskega okraja v Železni županiji ter dolnjelendavskega in beltinskega okraja v Zalski županiji.[17]

Število pripadnikov madžarske narodne skupnosti oz. populacije z madžarskim maternim jezikom lahko v času zasedbe pokrajine s strani vojaških enot Kraljevine SHS na osnovi analize

9 Göncz, Načrti, str. 736–781.
10 Matija Slavič (Bučečovci, 1877–Ljubljana, 1958), slovenski teolog, duhovnik, univerzitetni profesor, rektor ljubljanske univerze, prevajalec. Jeseni 1918 je bil v okviru narodnega sveta za Štajersko zadolžen za Prekmurje, na mirovni konferenci v Parizu pa je v mirovni delegaciji Kraljevine SHS kot ekspert za omenjeno pokrajino pripravljal strokovne predloge (Papp, »Matija Slavič« (geslo na Obrazi slovenskih pokrajin)).
11 Ivan Žolger (Devina, 1867–Laßnitzhöhe, 1925), ustavni pravnik, slovenski politik, avstro-ogrski minister v Seidlerjevi vladi. Na pariški mirovni konferenci leta 1919 je bil najvišji slovenski predstavnik v jugoslovanski mirovni delegaciji, bil je polnopravni član delegacije z glasovalno pravico v Vrhovnem svetu (Ivan Žolger (wikipedija)).
12 Ehrlich, *Pariška mirovna konferenca*, str. 147–149.
13 Rahten, Wilsonova srečanja, str. 207; Bajc et al., Prekmursko vprašanje, str. 505–517.
14 Pupin, *Od pastirja*, str. 6–7, 77.
15 Lipušček, *Prekmurje*, str. 65–75; Žolger, Quo vadimus? *Slovenski narod, 2. 6. 1921, str. 1*; Göncz, A Muravidék hovatartozásának, str. 144–152.
16 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 19.
17 Göncz, *A Muravidék útja*, str. 15–16.

zadnjega »madžarskega« (1910)[18] in prvega »jugoslovanskega« (1921)[19] popisa prebivalstva – pri čemer v obeh primerih ljudskega štetja upoštevamo pristranskost njegovih izvajalcev ter težnjo prebivalstva, da pri opredeljevanju daje prednost državni lojalnosti pred narodno identiteto – zaokrožimo na približno 17.000–18.000, kamor prištevamo tudi pripadnike novonastale madžarske narodne manjšine, ki so na območju Prekmurja živeli izven prej omenjenega madžarsko govorečega obmejnega pasu (v največjem številu v mestu Murska Sobota ter maloštevilni tudi v večini drugih prekmurskih slovenskih naselij). Število Madžarov se je že v prvih »jugoslovanskih« dneh oz. mesecih krepko zmanjšalo, ker so dotedanji uradniki, učitelji, ostali izobraženci in drugi, ki niso mogli ali hoteli ostati na svojih delovnih mestih oz. položajih ali pa niso hoteli živeti v Kraljevini SHS, zapustili novonastalo državo in se praviloma preselili na t. i. trianonsko Madžarsko.[20] Spremenjene politične razmere v Prekmurju so »oblikovale« novo madžarsko manjšinsko skupnost, katere pripadniki so pred tem živeli v različnih okrajih in županijah ter etnografskih okoliših, zato neposredne interesne ali institucionalne povezave med njimi ni bilo, tako da jih kot skupnost do takrat ne beležimo. Ostale madžarske manjšinske skupnosti na drugih območjih Ogrske, ki so po prvi svetovni vojni prav tako pripadla Kraljevini SHS, so bile po vseh kriterijih (geografska oddaljenost, različen življenjski slog in družbene okoliščine, različne gospodarske značilnosti, kulturne posebnosti itd.) drugačne od prekmurskih Madžarov, zato je bilo neposrednega sodelovanja med njimi v obdobju med svetovnima vojnama zanemarljivo malo.

RAZOČARANOST IN NEGOTOVOST PREKMURSKIH MADŽAROV PO AVGUSTU 1919

Prebivalci Prekmurja so se na spremembo državne pripadnosti pokrajine različno odzvali. V zaključni fazi odločanja o pripadnosti Prekmurja na mirovni konferenci je bilo med slovensko skupnostjo že prisotno pričakovanje spremembe, prvenstveno zaradi nepriljubljene komunistične oblasti na Madžarskem po 21. marcu 1919. Obdobje – 133 dni – boljševistične diktature na Madžarskem so prekmurski Slovenci zelo negativno sprejeli, zato so nekateri začeli gojiti večje simpatije do novonastale jugoslovanske države. Slučajno se je zgodilo tako, da je Vrhovni svet mirovne konference, ki je – kot je bilo že omenjeno – 9. julija 1919 odločil glede državne pripadnosti Prekmurja, Kraljevini SHS odobril zasedbo omenjene pokrajine prav na dan, ko je bilo na Madžarskem konec komunistične oblasti, tj. 1. avgusta 1919. Ker so v tedanjih okoliščinah informacije v nekoliko bolj oddaljene regije prihajale počasi, poleg tega pa so bile marsikdaj protislovne, je bila zasedba Prekmurja s strani jugoslovanske vojske za marsikaterega prebivalca pokrajine presenečenje. Tudi vsi prekmurski Slovenci na začetku niso bili navdušeni nad novonastalo, večini Prekmurcev slabo poznano južnoslovansko državo. Naklonjeni so ji bili le na območju s 15. marcem 1919 še v okviru Madžarske ustanovljenega »slovenskega« okraja Beltinci ter v naseljih zahodnega dela Goričkega, kjer sta bili slovenska narodna zavest in jugoslovanska simpatija precej bolj izraziti kot drugod v pokrajini. Če so se pripadniki slovenske skupnosti postopno sprijaznili z odločitvijo velesil in z nastalimi razmerami ter se poskušali prilagoditi novim okoliščinam, je pripadnike madžarske narodne skupnosti in ostale podpornike madžarske države omenjena politična sprememba izredno presenetila. Z možnostjo tovrstnega razpleta namreč niso bili temeljito seznanjeni, prav tako niso verjeli v takšen scenarij, saj območje Prekmurja – kot edino od območij, ki so bila od dotedanje Ogrske priključena novonastali jugoslovanski državi (Medmurje oz. Međimurje, del Baranje, Bačka, zahodni del Banata, Srem) – do 12. avgusta 1919 ni bilo pod zasedbo Kraljevine SHS. Tudi v madžarskih županijah, kamor je območje Prekmurja do poletja 1919 spadalo, o fizični zasedbi pokrajine s strani jugoslovanske vojske z odcepitvijo »pokrajine ob Muri« niso razmišljali, niti se o tem ni razpravljalo, zato o morebitni tovrstni odločitvi pred avgustom 1919 komajda najdemo kakšno, kvečjemu posredno stališče županijskih organov. V županijskih časopisih ter v lokalnem (prekmurskem) tisku prav tako ne najdemo veliko člankov na to temo. Omenjalo se je zgolj zanimanje nove južnoslovanske države za t. i. ogrske Slovence, vendar so takšnemu scenariju napovedovali le malo upanja.[21] Po jugoslovanski zasedbi Prekmurja, kar se je zgodilo v skladu z odločitvijo mirovne konference, so bili zaradi nastalih razmer celo madžarski vladni krogi nekoliko presenečeni.[22]

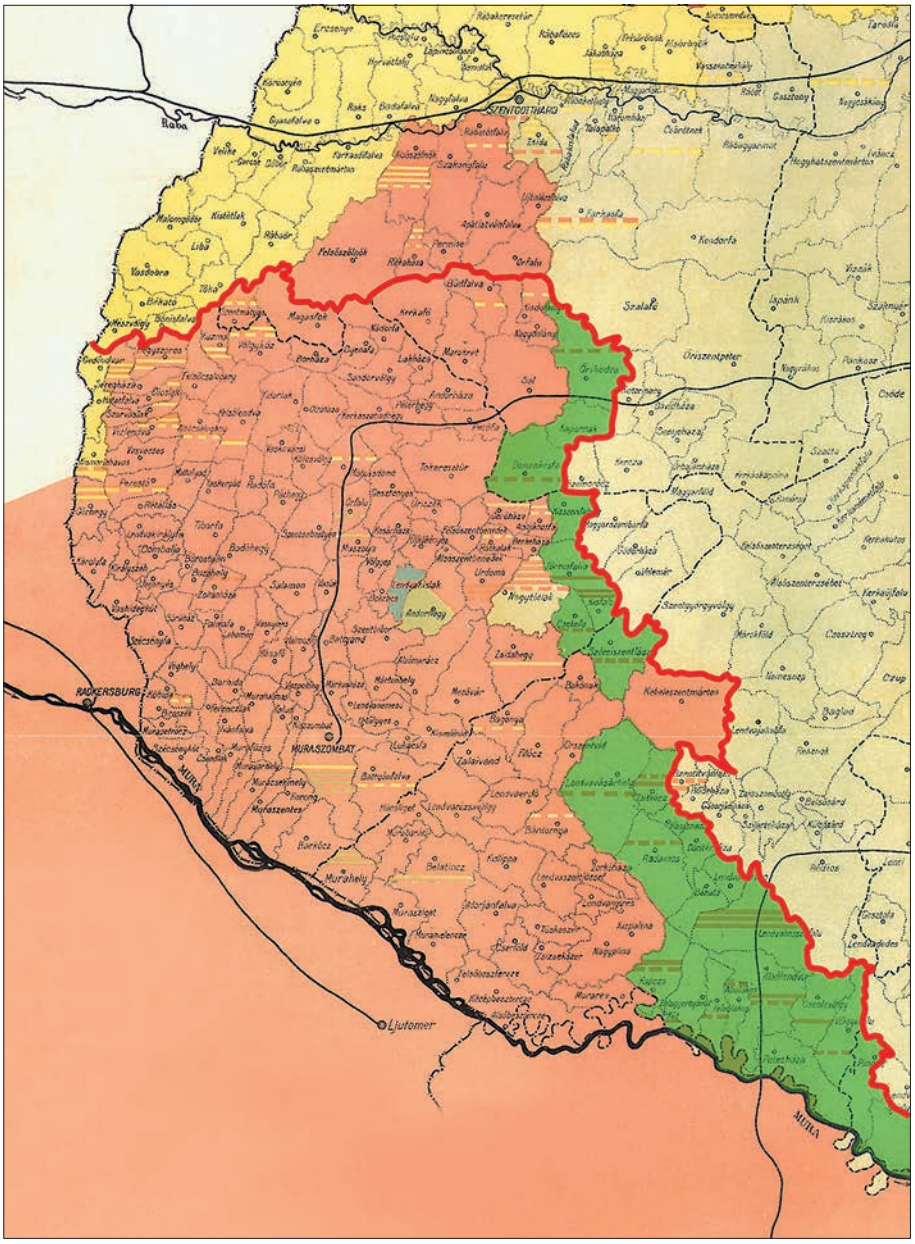
18 *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása*, 1912.

19 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god. 1932*.

20 Kovács, Jezikovno-etnična podoba, str. 111–125.

21 Göncz, Impériumváltás, str. 31–35.

22 AJ, F 336, f-18, št. 5084, 3418. V tem članku uporabljene vire iz Arhiva Jugoslavije je v dogovoru z Madžarsko narodno samoupravno skupnostjo občine Lendava pred nekaj leti prevedel in pripravil Árpád Papp, etnolog iz

Na zemljevidu (izvirno verzijo so po navodilu Matije Slaviča pripravili ter uporabili na pariški mirovni konferenci in prikazuje etnične razmere konec 19. stoletja) je označen ozek pas ob novi državni meji, kjer so po letu 1919 pripadniki madžarske manjšine v Prekmurju predstavljali krepko večino prebivalstva (Göncz, A muravidéki magyarság, str. 72).

O priključitvi tistih naselij z območja današnjega Prekmurja Kraljevini SHS, kjer je večinsko živelo madžarsko prebivalstvo, se pred zasedbo pokrajine skorajda ni govorilo. Izjema so bili zgolj načrt slovenskega avtonomnega koncepta Jožefa Klekla, v katerem sta bili zaradi gospodarskih povezav omenjeni tudi mesti Monošter in Dolnja Lendava kot morebitna sestavna dela slovenskega avtonomnega območja,[23] ter načrti oz. predlogi Matije Slaviča, v štajerskem narodnem svetu zadolženega strokovnjaka za »ogrske Slovence« in poznejšega eksperta za Prekmurje v jugoslovanski delegaciji na mirovni konferenci[24] (o tem je na terenu takrat malokdo vedel). Lendavski mestni svetniki so februarja 1919 odločno zavrnili slehernо možnost povezovanja Lendave in njene okolice s »prekmurskim slovenskim avtonomnim konceptom« ter se v protestnem pismu zoperstavili morebitnemu združevanju območja z večinskim madžarskim prebivalstvom s Slovensko krajino, torej z območjem, kjer so živeli pretežno Slovenci.[25]

V Dolnji Lendavi ter v nekaterih naseljih s pretežno madžarskim prebivalstvom so podpisovali peticije zoper odločitve mirovne konference in zasedbo območja s strani Kraljevine SHS ter jih pošiljali različnim organom Madžarske, pa tudi lokalnim predstavnikom jugoslovanske države in vladam antantnih sil. Dolnjelendavski okrajni

Vojvodine. Viri so bili zbrani za potrebe raziskovalne dejavnosti o Prekmurju; Á. Papp soglaša z njihovo uporabo.

23 Göncz, *A Muravidék útja*, str. 258–270.

24 Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 45–54.

25 Göncz, Načrti, str. 766–767.

glavar Árpád Vizkelety,[26] ki je moral svoj urad premestiti na madžarsko stran nove meje, je v imenu 21 »okupiranih naselij« svojega dotedanjega okraja (tako so poimenovali naselja z madžarskim prebivalstvom, ki so prišla pod jugoslovansko oblast) 1. novembra 1919 na angleško zunanje ministrstvo naslovil telegram, v katerem je predstavil »nepravičnost odločitve velesil« ter opozoril na kruto ravnanje nove jugoslovanske oblasti z manjšinskim madžarskim prebivalstvom.[27] Glede interpretacije državne pripadnosti Prekmurja se je obojestransko nadaljevala intenzivna propaganda enostranskega prikazovanja razmer, kar je dodatno stopnjevalo že tako pregreto in negotovo vzdušje med prebivalstvom pokrajine. Jugoslovanske propagandne poteze so bile namenjene očrnitvi Madžarov in Madžarske z željo čim hitreje dvigniti in utrditi narodno zavest slovenske skupnosti,[28] na madžarski strani pa so poudarjali, da Prekmurja antantne sile nikoli niso obljubile, kaj šele prisodile Jugoslovanom, kar naj bi izjavil vodja misije antantnih sil na Madžarskem. V želji po destabilizaciji nove jugoslovanske oblasti v Prekmurju so namigovali, da bo območje Prekmurja zelo hitro vrnjeno Madžarski, v nasprotnem primeru pa bodo antantne sile poslale na teren komisije, ki bodo ugotavljale željo prebivalstva glede državne pripadnosti oz. opredelitve za Madžarsko.[29] Negotovost v zvezi z vprašanjem državne pripadnosti Prekmurja je povzročala tudi nedorečenost glede dokončne določitve nove državne meje, saj sta sklep Vrhovnega sveta mirovne konference in mirovna pogodba omenjala zgolj začasno mejo, konkretna ugotovitev katastrske razmejitve med državama pa je bila v pristojnosti razmejitvene komisije. Ker so glede državne pripadnosti Prekmurja obstajale različne interpretacije zainteresiranih strani ter nezadovoljstvo določenega dela tamkajšnjega prebivalstva, je bilo glede dokončne odločitve o državni meji na tem odseku med pripadniki madžarske skupnosti veliko, sicer iracionalno pričakovanje, kar sta obe državi dodatno stopnjevali z intenzivno agitacijo in propagando.[30]

Po jugoslovanski zasedbi Prekmurja je postalo družbeno vzdušje precej napeto. Slovensko oz. jugoslovansko čuteče prebivalstvo, ki je bilo zadovoljno z nastalo situacijo, je poskušalo skupaj z novoprispelimi uradniki, učitelji in drugim strokovnim kadrom, ob podpori sorazmerno velikega števila prisotnih vojakov in žandarjev, delovati samozavestno in avtoritativno, kar pa ni bilo lahko, saj je bila organizacija nove državne in lokalne uprave velik zalogaj. Med drugim so se pri organiziranju državne uprave pojavile napetosti med Slovenci in Hrvati, saj je hrvaško politično vodstvo zahtevalo pristojnost nad južnim območjem Prekmurja, ki je do jugoslovanske zasedbe spadalo k Zalski županiji. Prvi jugoslovanski oz. slovenski vladni komisar Prekmurja Srečko Lajnšic[31] je o tem poročal ljubljanski deželni vladi in državnemu vodstvu v Beogradu. V pismu deželni vladi z dne 23. avgusta 1919 je zgroženo zapisal, da so hrvaške vojaške enote med prebivalstvom širile govorice, da slovenskim uradnikom v Prekmurju ni dovoljeno delovati, kar je bilo po njegovem mnenju zelo škodljivo, ker so nastali konflikt izkoristili še vedno zelo vplivni madžarsko usmerjeni izobraženci, predvsem pravniki, ki so v javnosti poudarjali, da se Madžari in Hrvati združujejo ter da bo Prekmurje spet prišlo pod madžarsko upravo. Vladni komisar za Prekmurje je zahteval odstranitev vseh »nevarnih« madžarskih uradnikov ter zaprosil za ustrezno usposobljen

26 Árpád Vizkelety (Sopron, 1882–?), pravnik, dolnjelendavski okrajni glavar. Srednjo šolo je končal v Požunu (danes Bratislava), univerzo s pravnim doktoratom pa leta 1904 v Kolozsváru (danes Cluj–Napoca). Nato je opravljal različne funkcije na okrajnih glavarstvih v Zalski županiji, leta 1917 je bil imenovan za okrajnega glavarja dolnjelendavskega okraja. V času Madžarske sovjetske republike (21. 3. 1919–1. 8. 1919) so ga zaradi »protirevolucionarnega delovanja« obsodili na 15 let zapora, po propadu nekajmesečne komunistične diktature pa je bil oproščen ter je ponovno opravljal funkcijo okrajnega glavarja. Po priključitvi Prekmurja Kraljevini SHS, ki mu je pripadel tudi pretežen (zahodni) del dolnjelendavskega okraja z Dolnjo Lendavo, je do upokojitve leta 1936 opravljal funkcijo okrajnega glavarja za preostali, »madžarski« del okraja, na začetku s sedežem v naselju Zalabaksa, nato pa v mestu Lenti (Békássy, *Zala megye*, str. 287–288; *Zalamegyei Újság*, 14. 1. 1936, str. 2, »Egyéb ügyek«).

27 MNL ZML, IV.401–b, št. 6/eln.1919.

28 SI PAM/1691, Zbirka prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, Letak: »Razglas Slovencom med Rabov in Mürov«.

29 Prav tam, Letak: »Szlovenszka Brátja«, št. (I)-001-00026.

30 SI AS 60, Pokrajinska uprava za Slovenijo, Predsedstvo 1918–1924, št. Pov/982.

31 Srečko Lajnšic, tudi Feliks Lajnšic ali Srečko Lajnšič, prej Leinschütz (1879–1964), po rodu iz Šmartna v Rožni dolini, je bil prvi jugoslovanski oz. slovenski civilni komisar v Prekmurju po priključitvi pokrajine Kraljevini SHS. Pred koncem prve svetovne vojne je deloval kot vodja prehranjevalnega urada na mariborskem okrajnem glavarstvu, pozneje tudi v funkciji okrajnega glavarja. Bil je sodelavec generala Rudolfa Maistra, 2. januarja 1919 je kot član slovenske delegacije sodeloval pri razpustitvi mariborskega »nemškega« mestnega sveta in uvedbi vladnega komisariata. Funkcijo vladnega oz. civilnega komisarja za Prekmurje je uradno prevzel 17. avgusta 1919 na velikem zborovanju v Beltincih, opravljal pa jo je zgolj do vzpostavitve začetne jugoslovanske oz. slovenske uprave. 27. oktobra 1919 se je vrnil v Maribor za okrajnega glavarja (Zajšek, »Raje pa hočemo«, str. 451; Kokolj, Prekmurski Slovenci 1919–1941, str. 19–28; Urlep, Štajerski duhovniki, str. 112).

slovenski strokovni kader. Vendar slovenskih strokovnjakov iz drugih regij, ki bi poznali prekmurske razmere in madžarski upravno-pravosodni sistem, ki je bil v veljavi v pokrajini na začetku t. i. jugoslovanskega obdobja, ni bilo.[32]

Nestabilno in negotovo stanje na območju Prekmurja je privedlo do svojevrstnih, v nekaterih primerih nevarnih in prenagljenih dejanj obmejnih vojaških in drugih varnostnih enot na madžarski strani začasne državne meje – v večini primerov neusklajenih z višjimi državnimi in vojaškimi organi – in simpatizerjev na prekmurski strani. Z madžarske strani so spodbudili nekaj poskusov nasilne spremembe na pariški mirovni konferenci določene začasne mejne črte. Pripadniki madžarske skupnosti, ki so z jugoslovansko zasedbo območja postali narodna manjšina (ter simpatizerji madžarske države), so omenjene poskuse sprejemali z navdušenjem in javno izraženo ali tiho podporo, čeprav so kasneje velikokrat postali žrtve maščevanja.[33] Do največjega tovrstnega poskusa, ki so ga skupaj izvedli madžarski vojaki obmejne straže iz Rédicsa in nekaj posameznikov, največ iz vrst madžarske manjšine z območja Dolnje Lendave, je prišlo v zgodnjih jutranjih urah 29. novembra 1919. Njegov glavni cilj je bila zasedba »odcepljenega madžarskega središča«. Po začetnem uspehu, ko so uporniki za nekaj ur prevzeli oblast v Dolgi vasi in severnem delu Dolnje Lendave, je okrepljena jugoslovanska vojaška enota vzpostavila red ter madžarske vojake in ostale udeležence upora pregnala na madžarsko stran začasne državne meje.[34] Dogodek, ki se je v zgodovinopisju ohranil kot »dolnjelendavski spopad«, je terjal nekaj smrtnih žrtev na obeh straneh, nekaj dni pozneje pa so jugoslovanske oblasti štirideset talcev odpeljale v Beltince, od katerih jih je bilo dvajset premeščenih v srbsko Smederevo, kjer so bili zaprti dva do tri mesece. V zvezi s tem dogodkom[35] je decembra 1919 Dolnjo Lendavo obiskala celo antantna komisija.[36]

Položaj, občutke in razočaranje pripadnikov madžarske narodne skupnosti v Prekmurju ponazarja pismo, ki sta ga neposredno po podpisu mirovne pogodbe z Madžarsko junija 1920 v imenu 21 večinsko madžarskih naselij dolnjelendavskega okraja, priključenih Kraljevini SHS, na madžarskega ministra za zunanje zadeve naslovila József Neubauer,[37] uradnik dolnjelendavske hranilnice, in Dénes Teke,[38] lendavski evangeličanski pastor. Vsebina pisma predstavlja pomemben vidik v kontekstu odločitve o državni pripadnosti Prekmurja, ker se ne nanaša na celotno območje pokrajine, ki je bilo dodeljeno Kraljevini SHS, poleg tega pa odstopa tudi od podobnih tedanjih protestnih not in peticij, saj problematizira upravičenost državne pripadnosti zgolj naselij dolnjelendavskega okraja z madžarsko večino. Besedilo omenjenega pisma z dne 13. junija 1920, napisanega v madžarščini,[39] se glasi: »*Prepričanje, da bo madžarska vlada v okviru konkretnega določanja dokončne državne meje skušala po 29. členu mirovne pogodbe doseči vrnitev zasedenega območja, česar trenutno ne more storiti, nas spodbuja, da opozorimo na naš položaj, na zasedeno območje Zalske županije z izrazitim madžarskim večinskim prebivalstvom. Tega ne počnemo zato, ker bi mislili, da so na nas popolnoma pozabili, temveč ker – kljub temu, da smo naše prošnje in razlage, še preden so se začela mirovna pogajanja, poslali vladi – sta se v vseh besedilih in interpretacijah vedno omenjala le Medmurje in Slovenska krajina, nikoli pa ni bilo omembe ali razlage glede našega konkretnega območja, kjer živimo pretežno Madžari, niti o tem, da je bilo skupaj s slovenskim prebivalstvom te pokrajine s telesa madžarske države iztrganih tudi 21 naselij oz. skupnosti, kjer prevladujejo Madžari. Skrbi nas, da je oz. bo naša usoda povezana s slovenskimi prebivalci Prekmurja in da glede državnega statusa skupaj z njimi ostanemo ali pademo. Sočasno pa je skupna obravnava tega območja s skorajda izključno madžarskim prebivalstvom s pripadniki slovenske skupnosti ter njegova odcepitev od telesa madžarske države skupaj z njimi popolnoma enostransko samovoljno dejanje. To območje z madžarsko večino, ki je odcepljeno od Madžarske, je 1/ popolnoma kompaktno, 2/ neposredno in organsko povezano z območjem Madžarske, 3/ od Hrvaške ga ločuje*

32 SI AS 60, Pokrajinska uprava za Slovenijo, Predsedstvo 1918–1924, št. 10092/1919.
33 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 34.
34 AJ. F 336. f-16-4705, f-16-4711.
35 Več o tem: Göncz, Življenje, str. 306–315.
36 AJ. F 336. f-16-5928 PA_16_007.

37 József (tudi Jožef) Neubauer (Beltinci, 1882–Lendava, 1960), uradnik dolnjelendavske hranilnice, član prvega olnjelendavskega narodnega sveta v t. i. prevratnem obdobju (november 1918), aktivist in član predsedstva Neodvisne prekmurske stranke, ustanovljene 16. maja 1926 v Dolnji Lendavi. Kot predstavnik Radičeve »hrvaške« stranke je postal poslanec v mariborski oblastni skupščini, od 1. aprila 1928 pa je kot nosilec zmagovite liste *Lendavska gospodarska zveza* na lokalnih volitvah postal prvi izvoljeni župan Dolnje Lendave med svetovnima vojnama. To funkcijo je opravljal do 15. oktobra 1933 (Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 31, 32, 201, 204, 223, 246).
38 Dénes Teke (Sand, 1878–Sand, 1942 ?), evangeličanski duhovnik. Teologijo je študiral v Sopronu ter v mestu Halle v Nemčiji, kjer je izobraževanje tudi zaključil. Pastor evangeličanske gmajne v Dolnji Lendavi je bil od njene ustanovitve leta 1903 do 1923 (*Somogy vármegye*, str. 75).
39 Vse prevode besedil v tem članku, če ni drugače označeno ali pojasnjeno, je opravil avtor članka.

Na priložnostnem zemljevidu Prekmurja je s pretrganimi črticami označen obmejni pas z večinsko madžarskim prebivalstvom, ki so ga predstavniki velesil v jugoslovansko-madžarski razmejitveni komisiji novembra 1921 predlagali vrniti Madžarski (Göncz, A muravidéki magyarság, str. 114).

naravna meja, reka Mura, 4/ od slovenskega predela na tej strani Mure pa ga je mogoče enostavno ločiti oz. omejiti, pri čemer bi bila določena črta (meja) enakega značaja, kot je sedanja demarkacijska črta oz. začasna meja. Ker odcepitve tega ozemlja z madžarskim večinskim prebivalstvom ni mogoče utemeljiti ne z etnografskimi ne z geografskimi ne z gospodarskimi argumenti, je naše opozorilo popolnoma upravičeno, zato prosimo madžarsko vlado, naj v navodilih, ki jih bo poslala razmejitveni komisiji, odločno navede, naj se ta krivica na podlagi omenjenega 29. člena popravi, tudi v primeru, če se bo Madžarska morala odreči Medmurju in Slovenski krajini.«[40]

Približno petnajst mesecev pozneje, 14. novembra 1921, so glede območja Prekmurja z večinskim madžarskim prebivalstvom zelo podoben predlog oblikovali in Društvu narodov posredovali nevtralni člani mednarodne razmejitvene komisije, ki so po obiskih na terenu predlagali vrnitev 27 obmejnih naselij Madžarski.[41] Člani jugoslovansko-madžarske razmejitvene komisije pri oblikovanju predloga niso bili (ali želeli biti) natančni, ker med naselja, ki so jih predlagali vrniti Madžarski, niso zajeli sedmih vasi z madžarskim večinskim prebivalstvom v dolnjelendavskem okraju, desno od potoka Ledava, predlagali pa so priključitev Madžarski šestih večinsko slovenskih naselij nekdanjega monoštrskega okraja z območja severnega Prekmurja ter Kobilja, vasi s slovensko večino iz nekdanjega zalskega predela. Po tem predlogu bi državna meja potekala na

40 MNL ZML, IV.401–b. »Payerle jelentés« 85, št. 3655.

41 MNL MOL, K-52-1922, str. 18–22, priloga za prekmurski del.

južnem območju nekdanjega dolnjelendavskega okraja po strugi potoka Ledava, za kar so se člani razmejitvene komisije odločili zaradi pomena lendavske železniške postaje za zaledje južnega Prekmurja; postaja je namreč stala približno kilometer od središča Dolnje Lendave, na njenem skrajnem jugozahodnem območju, na desni strani omenjenega potoka.[42] Po pestri obojestranski politični in diplomatski dejavnosti ter upanju madžarske manjšine in Madžarske, da bo predlog razmejitvene komisije podprl pristojni organ Društva narodov, je bila leto dni pozneje sprejeta drugačna odločitev, pobuda razmejitvene komisije pa je bila zavrnjena. S tem je v širši pokrajini ob Muri do takrat veljavna demarkacijska črta oz. začasna meja na tem odseku postala dokončna državna meja med Madžarsko in Kraljevino SHS.[43]

V času pred omenjeno odločitvijo pristojnega organa Društva narodov so pripadniki madžarske manjšine v Prekmurju močno upali, da bo območje, na katerem živijo, vrnjeno Madžarski. Prebivalci Motvarjevcev, ki so povečini pripadali reformirani veroizpovedi, so 14. februarja 1922 kar predsedstvo mirovne konference (čeprav takrat že ni delovala, nadomeščalo jo je Društvo narodov) v posebnem pismu prosili za vrnitev njihovega naselja matični državi. Svojo prošnjo so argumentirali v desetih točkah. Med drugim so zapisali: »*Vsi prebivalci Motvarjevcev* (izvirno madžarsko ime naselja: Szécsiszentlászló) *smo Madžari, med nami je le ena slovenska družina, ostalih 112 družin je avtohtono madžarskih in ne znamo govoriti drugega jezika kot zgolj madžaršcino. Med 500 prebivalci naselja je 15 vernikov rimskokatoliške veroizpovedi, vsi ostali so reformirane vere, naša cerkev in duhovnik sta v Szentgyörgyvölgyu (sosednja vas na Madžarskem). V celotnem Prekmurju ni niti nobene reformirane cerkve niti duhovnika, zato smo popolnoma prikrajšani za versko življenje. Ne moremo krstiti svojih otrok, pokojnih pa ne moremo dostojno pokopati ... Naselje Motvarjevci leži neposredno ob demarkacijski črti z Madžarsko, zato pri ponovni priključitvi Madžarski ne bo nobenih težav. Naši ljudje hodijo na sejme v naselja onkraj demarkacijske črte ... tam kupujejo živino in različne izdelke ter prodajajo svoje pridelke, živino in druge izdelke. V Jugoslaviji so neuspešni, ker ne razumejo jezika. Glede trgovanja vas v celoti gravitira na Madžarsko. Gradbeni material in les za kurjavo smo vedno nabavljali v madžarskih naseljih, zato smo trenutno brez njiju. Naš družinski zdravnik, lekarna in bolnišnica so na Madžarskem ... Trenutno moramo do zdravnika prepotovati 24 km, v naši vasi pa sta eden ali dva kmeta kočijaža, tako da je bolnika nemogoče odpeljati k zdravniku. Tudi kmetijsko opremo in stroje smo kupovali na Madžarskem, zdaj pa moramo prevoziti od 100 do 120 km, če želimo priti do njih ... Kmetijskih strokovnih knjig, revij in publikacij ne dobimo, tistih, ki so napisane v slovanskih jezikih, pa ne razumemo, zato počasi propadamo. Naša rešitev je zgolj ponovna priključitev Madžarski. V uradih ni javnih uslužbencev, ki bi znali madžarsko, tolmača si moramo zagotoviti sami, kljub temu se do nas vedejo grobo ...*«[44]

Predstavniki jugoslovanske oblasti so do maloštevilnih izobražencev, ki so kljub pritisku zaradi njihove pozitivne drže do Madžarske in madžarske kulture ostali v Prekmurju, ves čas izkazovali negativen odnos, ker so menili, da so sovražni ali indiferentni do Kraljevine SHS. Čeprav je takšno stališče temeljilo na dejanskih okoliščinah, saj so se »sporni« odvetniki, drugi intelektualci in duhovniki, tudi tisti, ki so bili slovenskega porekla, socializirali in uveljavili v madžarski državi, je bilo pričakovanje predstavnikov oblasti, da se bo njihova drža po določenem obdobju spremenila, iluzorno. To se ni zgodilo niti po preživetih desetih letih v južnoslovanski državi, lokalna oblast pa je z javno izraženo, marsikdaj prenagljeno in preostro kritiko na njihov račun ter z nenehnim poudarjanjem negativnih predsodkov na račun Madžarske netila »požar«, namesto da bi umirjala strasti v Prekmurju. Murskosoboški okrajni glavar Gašper Lipovšek je še 2. julija 1929 notranjemu ministrstvu poročal o »nelojalnem obnašanju in značaju« lekarnarja Gyule (Julij) Bölcsa in zdravnika Mihaela Škrilca. Ob tem je grajal tudi soboškega župnika in dekana Slepca ter v manjši meri odvetnika Schömna. O Juliju (Gyula) Bölcsu, magistru farmacije in pravniku, lekarnarju v Murski Soboti, po narodnosti Madžaru, je Lipovšek napisal: »*Dr. Bölcs je tako pred prevratom kot tudi po naši zasedbi Prekmurja zahajal izključno v madžarsko in madžarofilsko družbo. Njegovo stalno druščino tvorijo rimskokatoliški župnik in kanonik Szlepecz Janoš, zdravnik dr. Škrilec Mihael in odvetnik dr. Sömen Ludevit, izmed katerih sta prva dva izrazita madžarona, dočim se je dr. Sömen kolikor-toliko prilagodil našim razmeram.*« O zdravniku in upravitelju bolnišnice v Murski Soboti je okrajni glavar v citiranem pismu poročal: »*Rodom je Slovenec, ki se je pa tekom študija in v kasnejših letih odtujil svojemu narodu. Že pod bivšo vladavino je užival sloves prvovrstnega zdravnika, danes vrši na splošno zadovoljnost službo operaterja v tukajšnji bolnišnici. Tudi dr. Škrilec je reden član zgoraj omenjene družbe, razen katere ne poseča nikakšnega* [ne obi-

42 HL HK, I. 52. 1921–1922, št. 3; Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 229–232.

43 Göncz, Življenje, str. 338–343.

44 MNL MOL, K 52. Škatla št. 1, dok. brez št.

skuje nobenega – avtor članka] *drugega društva. Na slovenske prireditve zahaja le toliko, da vsaj nekoliko pred javnostjo prikriva mržnjo napram narodu, iz katerega je izšel*.« V zaključnem delu pisma je bil okrajni glavar Gašper Lipovšek zelo kritičen tudi do župnika in dekana Janoša Slepca.[45]

POLITIČNA (NE)AKTIVNOST MADŽARSKE NARODNE SKUPNOSTI

Razpoloženje madžarskega prebivalstva v Prekmurju v obdobju med svetovnima vojnama ni bilo lahko in enovito. Vaški živelj je spremembo državne pripadnosti pokrajine doživel nekoliko drugače kot meščansko prebivalstvo. Ta del skupnosti, skorajda brez izobraženstva, razpršen po razmeroma dolgem pasu neposredno ob novi državni meji, je bil z gospodarskega vidika precej šibak in ranljiv. Kljub temu je njihova narodna zavest ostala trdna, čeprav tega največkrat niso izražali in poudarjali. V dveh mestih, v Dolnji Lendavi in Murski Soboti, kjer se je v času dualistične monarhije razvila sorazmerno močna meščanska identiteta z izrazito madžarsko pripadnostjo in kulturno zasnovo, je bilo javno izražanje navezanosti na Madžarsko bolj prisotno. To je posebej veljalo za Dolnjo Lendavo, kjer je bila madžarska skupnost v večini, v Murski Soboti, kjer je jugoslovanska oblast zavestno gradila gospodarsko-kulturno središče Prekmurja, pa je bila po letu 1919 prisotnost madžarske kulture še precej izražena, a se je njen vpliv postopno zmanjševal.[46] Pripadniki madžarske skupnosti so v obdobju med svetovnima vojnama upali na spremembo po njihovem mnenju nepravične državne meje, predvsem na revizijo tistega dela obmejnega pasu, kjer so bili Madžari v absolutni večini. Omenjene revizionistične ideje so bile v prvem desetletju močnejše, v tridesetih letih 20. stoletja pa je njihova intenziteta padla, kar je v nasprotju s težnjo stopnjevanja revizionistične politike v matični državi, kjer se je z bližanjem druge svetovne vojne želja po »vrnitvi nekdanjih madžarskih območij Madžarski« krepila.[47]

Pripadnike madžarske narodne skupnosti so jugoslovanski in slovenski notranjepolitični dogodki – zaradi razočaranja, kar je povzročilo precejšnjo indiferentnost – manj zanimali kot prebivalce enojezičnega (slovenskega) območja Prekmurja, na kar kaže analiza državnozborskih volitev leta 1923 (in tudi naslednjih tovrstnih volitev). Pri izvajanju prvih državnozborskih volitev 28. novembra 1920 prekmurski Madžari in Judje po zapisih tedanjega dolnjelendavskega župnika in dekana Flóriána Strausza[48] niso mogli sodelovati, ker – razen redkih izjem (na celotnem dolnjelendavskem območju zgolj nekaj oseb, ki so najbrž bili slovenskega porekla) – niso imeli aktivne volilne pravice. Udeležba je bila sorazmerno nizka, manj kot 50-odstotna tudi pri tistih, ki so imeli volilno pravico. Za prekmurskega poslanca je bil izvoljen upokojeni župnik in urednik tednika *Novine* Jožef Klekl.[49] V naseljih s pretežno madžarskim prebivalstvom je bila volilna udeležba na državnozborskih volitvah nižja kot na območju pokrajine z večinskim slovenskim prebivalstvom. V vaseh v ožji okolici Dolnje Lendave je leta 1923 slavila stranka hrvaškega političnega voditelja Stjepana Radiča, kar potrjuje, da so Madžari – predvsem iz protesta – raje glasovali za stranko, ki ni bila slovenska. »Zaveznike« so iskali pri političnih subjektih, ki so z vidika slovenskih narodnih interesov veljali za konkurente ali politične nasprotnike. To, da so jugoslovanske oblasti t. i. Radičevo stranko – z obtožbo, da je delovala zoper interese Kraljevine SHS – prav v tistem času že drugič prepovedale, je še posebej spodbudilo prekmurske madžarske volivce (predvsem na območju dolnjelendavskega okraja, ki je leta 1924 ponovno postal samostojen), da glasujejo zanjo.[50] Avtorju tega članka je v osemdesetih letih 20. stoletja nekaj starejših Lendavčanov (ki so želeli ostati anonimni) predstavilo politično vzdušje v času volitev leta 1923 ter potrdilo, da so pripadniki madžarske skupnosti simpatije do Radiča gojili zato, ker so v primeru njegove zmage upali na revizijo, torej na vrnitev Prekmurja Madžarski.

V Murski Soboti ter severno od mesta je bila na začetku leta ustanovljena Enotna prekmur-

45 SI PIŠK/0001/001/005/00033, Domoznanska zbirka. Sresko načelstvo Murska Sobota 1919–1941, Poročanje okrajnega glavarja Lipovška notranjemu ministrstvu v Beograd dne 2. 7. 1929.

46 Novak, Prekmurje, str. 16.

47 Fujs, Izhodišča, str. 175–186.

48 Flórián Strausz (Nagylengyel, 1863–Nagylengyel, 1952), rimskokatoliški duhovnik, papeški prelat, naslovni kanonik, škofov pooblaščenec. 34 let njegovega bogatega pastoralnega življenja je pripadlo delovanju v župnijah na območju današnjega Prekmurja; leta 1895 je bil imenovan za župnika v Dobrovniku, kjer je ostal do leta 1909, ko je postal župnik v Dolnji Lendavi ter sočasno s tem dekan dolnjelendavske dekanije. V Dolnji Lendavi je neprekinjeno deloval vse do leta 1929, ko se je vrnil v domačo vas v Zalski županiji, kjer sta skupaj z bratom, kanonikom Antalom Strauszom, leta 1924 ustanovila samostan in šolo. Po priključitvi Prekmurja Kraljevini SHS je bil od decembra 1919 do konca leta 1923 po pooblastilu sombotelskega škofa njegov pooblaščenec za lendavsko dekanijo. Sodeloval je pri ustanovitvi Neodvisne prekmurske stranke (1926), ki ji je tudi predsedoval (Göncz, Strausz Flórián, str. 118–141).

49 Strausz in Strausz, *Alsólendva története*, str. 142.

50 Göncz, *A muravidéki magyarság*, str. 118–119.

ska stranka, v prekmurskem slovenskem narečju Vjedínyena Prekmőrszka Sztranka (vodja je bil Štefan Kühar, ki je bil tudi izdajatelj in urednik tednika *Mörszka Krajina*), ki je v svojem programu izpostavila odločno zavzemanje za lokalne interese.[51] Stranka se je posebej posvetila problemom madžarskega prebivalstva, med drugim se je zavzemala za možnost poučevanja v madžarskem jeziku v naseljih, kjer je prevladovalo manjšinsko prebivalstvo. Zahtevali so tudi, naj bo v Murski Soboti za otroke z madžarskim maternim jezikom zagotovljena vsaj ena osnovna šola z madžarskim učnim jezikom, česar jugoslovanska oblast ni zagotavljala.[52] Osrednje oz. pokrajinsko vodstvo stranke je delovalo v pisarni v Murski Soboti, ustanovljene pa so bile tudi krajevne organizacije, tudi v večini naselij, kjer so živeli pripadniki madžarske skupnosti (prve krajevne izpostave omenjene stranke so nastale v Hodošu, kjer je bil njen predsednik evangeličanski pastor Géza Heiner, in v Krplivniku s predsednikom Sándorjem Dávidom).[53] Na državni ravni pomembna Radikalna stranka je za svojega prekmurskega vodjo izbrala Jožefa Benka, vplivnega lastnika hotela in mesnice v Murski Soboti, ki mu je uspelo pridobiti tudi podporo omembe vrednega deleža tamkajšnjih Madžarov. Podobno strategijo je izbrala pokrajinska organizacija Neodvisne kmečke stranke pod vodstvom veleposestnika Géze Hartnerja (pred letom 1919 poslanca madžarskega državnega zbora), ki je svoj volilni program leta 1923 objavila le v madžarščini – najbrž z namenom pridobiti čim večjo podporo madžarske manjšine v Prekmurju.[54]

Dve leti pozneje, 18. marca 1925, so ponovno potekale državnozborske volitve, na katerih je bilo na 14 državnih listah približno 60 kandidatov iz Prekmurja. Iz te pokrajine sta v beograjski parlament – v okviru enega mandata – prišla le Jožef Klekl in Géza Siftár kot predstavnika koalicijske liste Ljudske stranke in Klerikalne stranke. Drugi »prekmurski« mandat je ponovno dobila Radičeva stranka. V večinsko madžarskih naseljih murskosoboškega volilnega okraja je Kmečka stranka s Hartnerjem sicer prejela veliko glasov, vendar v okraju Dolnja Lendava ni dobila omembe vredne podpore. Tam je zmagala Radićeva stranka.[55]

Občinskih oz. lokalnih volitev na območju Prekmurja dolgo ni bilo, čeprav so jih do jeseni 1925 izvedli v vseh ostalih predelih Slovenije. V Prekmurju so vodje občin (župane oz. gerente) še naprej imenovali pokrajinski (slovenski) in lokalni organi ali predstavniki oblasti, zato je bila njihova moč skorajda absolutna, njihov odnos do pripadnikov madžarske narodne manjšine pa nič kaj prijazen. Imenovani gerenti so v mnogih primerih prihajali z drugih območij Slovenije, zato niso poznali niti lokalnih razmer niti problematike sobivanja večinskega in manjšinskega prebivalstva, zaradi česar je večkrat prihajalo do konfliktov.[56] Prebivalci Prekmurja so lokalne oz. občinske volitve v pokrajini vendarle dočakali leta 1927. Začele so se 18. novembra 1927, v večjem delu Prekmurja pa so jih izvedli do začetka decembra. V nekaterih obmejnih naseljih z večinskim madžarskim prebivalstvom (med drugim v Dolnji Lendavi, Čentibi in Dolini) so bile volitve izvedene šele 1. aprila 1928.[57] V Dolnji Lendavi so imeli volivci možnost glasovati za štiri volilne liste, ki so se želele prebiti v mestni svet. Meščansko-gospodarsko listo je v največji meri podpirala v mesto priseljena liberalna struja, lista radikalcev je uživala podporo v mestu živečih evangeličanov, listo domačih gospodarstvenikov so podpirali pripadniki slovenske skupnosti, ki so pretežno živeli v Lendavskih goricah, Domačo (lendavsko) gospodarsko listo pa je podpirala večina v mestu živečih Madžarov in Judov. Na lokalnih volitvah v Dolnji Lendavi je zmagala Domača gospodarska lista, ki je v mestnem svetu dobila enajst mandatov, njen nosilec József Neubauer pa je postal novi župan mesta. Okrajnih glavarjev v murskosoboškem in dolnjelendavskem okraju niso izbirali na lokalnih volitvah, ampak je nosilce teh funkcij še naprej imenovala slovenska vlada.[58]

Čeprav je bilo v okolici Dolnje Lendave prebivalstvo najmanj zadovoljno s tedanjimi razmerami v Prekmurju, se o diskriminaciji in krivicah, ki so doletele tamkajšnje Madžare, ni smelo javno govoriti. Skupnost je bila fizično in politično prešibka, da bi z namenom javnega protestiranja na narodnostni osnovi vzpostavila odmevno narodnostno gibanje, zato se je skupina vplivnih posameznikov na širšem območju Dolnje Lendave, zavedajoč se priljubljenosti hrvaške stranke na državnozborskih volitvah, odločila za izražanje kritike do slovenske deželne politične elite, hkrati pa poudarjala hrvaško navezanost na Prekmurje. Ker tudi takšna oblika političnega udejstvovanja ni prinesla rezultatov, so aktivisti

51 *Mörszka Krajina*, 14. 1. 1923, str. 1–3, »Vjedínyena Prekmőrszka Sztranka«.
52 Prav tam, str. 1.
53 *Mörszka Krajina*, 28. 1. 1923, str. 3, »Nasega párta obcsinszke organizácije«.
54 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 141–143.
55 *Mörszka Krajina*, 25. 3. 1925, str. 1, »Odebéranya dén«.
56 *Mörszka Krajina–Muravidék*, 22. 11. 1925, str. 2, »Odebéranya dén«.
57 Göncz, *A muravidéki magyarság*, str. 128–130.
58 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 241–243.

omenjenega »gibanja« 16. maja 1926 v Dolnji Lendavi ustanovili Neodvisno prekmursko stranko. Članstva v stranki niso pogojevali z jezikovno ali versko pripadnostjo, med glavnimi cilji pa so navedli prizadevanje za boljše življenje prekmurskega prebivalstva. Glavna pobudnika ustanovitve stranke sta bila odvetnik Vilmos Némethy (zastopnik veleposesti Esterházy in beltinske grofice Marije Zichy) ter dolnjelendavski župnik, dekan in častni kanonik Flórián Strausz. Slednji je bil na Némethyjev predlog izvoljen za predsednika Neodvisne prekmurske stranke. V predsedstvo stranke so bili izvoljeni hrvaški farmacevt Stanko Šikić, knjigovodja dolnjelendavske hranilnice József Neubauer, rimskokatoliški kaplan Ferdinand Herman in katehet Henrik Holsedl.[59] Za popularizacijo stranke so takoj po njeni ustanovitvi začeli z izdajanjem tednika *Naše novine* (madžarska verzija je imela naslov *Néplap*), ki so ga tiskali v prekmurskem slovenskem narečju in v madžarščini; v obeh jezikih z isto vsebino, vendar v ločeni izdaji. Zaradi bližine Murskega Središča, Čakovca, Varaždina in Zagreba so poudarjali navezanost prebivalcev Prekmurja na Hrvaško v primerjavi s slovenskimi regijami. Nasprotovali so prizadevanjem za večjo slovensko avtonomijo v okviru Kraljevine SHS, ki jo je zagovarjal Jožef Klekl. Zaradi tega ter zaradi različnih pogledov na velikost in značaj ohranjanja veleposesti v okviru agrarne reforme je bilo vodstvo Neodvisne prekmurske stranke v konfliktu z Jožefom Kleklom oz. Ljudsko stranko, ki je prvenstveno ščitila interese malih kmetov in revnejšega prekmurskega življa. Ker so v agrarni reformi, predvsem v njeni začetni fazi, prekmurskim Madžarom (in Nemcem) skorajda v celoti onemogočili pridobitev ali najem razdelitvi namenjene veleposestniške zemlje, na področju izobraževanja pa tendenciozno ukinjali madžarske narodnostne osnovne šole, je Neodvisna prekmurska stranka zahtevala, naj imajo pri razdelitvi veleposestniške zemlje in izobraževanju ter na drugih področjih družbenega življenja pripadniki narodnih manjšin enake pravice kot drugi narodi v državi.[60] V časopisu *Naše novine* so o njihovem dojemanju perspektive Prekmurja zapisali (prevod iz madžarske verzije navajamo v pogovorni slovenščini): »*Nas, Prekmurce, ne zanima kranjska avtonomija, mi se ne moremo skupaj s slovenskimi klerikalci boriti za to avtonomijo, nasprotno, mi se moramo boriti proti njim oz. njej, ker so Prekmurje razglasili za svojo kolonijo in so k nam za kazen pošiljali svoje ljudi. Po takšni preteklosti in okoliščinah rajši vidimo našo prihodnost kot del velike in enotne Jugoslavije*!«[61] Neodvisna prekmurska stranka je imela večjo podporo zgolj med Madžari v okolici Dolnje Lendave, kar je bilo za vplivnejši nastop na prekmurskem (in slovenskem) političnem parketu premalo, zato je do leta 1929 praktično usahnila.[62]

Za Madžare v Prekmurju je praznovanje desete obletnice priključitve Prekmurja Kraljevini SHS pomenilo obilico nevšečnosti. Organizatorji so vedeli, da bo slavnostna prireditev v Dolnji Lendavi, kjer je bilo leta 1929 še okrog 80 odstotkov prebivalstva madžarske narodnosti, pokazatelj lojalnosti Lendave in okolice do jugoslovanske države. Pristojne oblasti in oblikovalci javnega mnenja so prefinjeno stopnjevali pritisk na pripadnike madžarske manjšine. V tedniku *Népújság* so jih takole pozivali k udeležbi: »*Pomembno bo, kakšno bo stališče madžarske manjšine do slovenske nacionalne proslave. Možna sta dva scenarija: manjšina se ne udeleži slovesnosti, kar bo pomenilo, da niso zainteresirani zanjo. Če se udeleži svečanosti, s svojo prisotnostjo pokaže, da madžarska skupnost v Prekmurju ni sovražna do svobode ter neodvisnosti Slovenstva … Do nas so prišle informacije, da bodo oblasti povabile manjšino na proslavo. Če jih dejansko povabijo, da sodelujejo na velikem prazniku slovenske večine, tega povabila naj nihče ne zavrne. Pripadniki manjšine naj pridejo v Dolnjo Lendavo in s svojo prisotnostjo počastijo slovenski narod, ki se je v več kot tisočletni skupni zgodovini nemalokrat skupaj veselil in jokal z Madžari*.«[63]

Na lendavski proslavi je bilo več govorcev, med njimi tudi neki poljedelec, ki je govoril v madžarskem jeziku, prišlo pa je tudi do motenja reda in miru s strani skupine Madžarov. S slovenskega zornega kota so to komentirali, češ da madžarska skupnost v Dolnji Lendavi niti po desetih letih ni mogla sprejeti krivice, ki ji je bila storjena. Določeni posamezniki, najbrž pripadniki madžarske narodne skupnosti, so Lendavčane spodbujali, naj v času praznovanja v mestu izobesijo črne zastave, vendar do tega ni prišlo.[64]

Zaradi notranjepolitičnih težav v Kraljevini SHS in centralističnih teženj je kralj Aleksander 6. januarja 1929 ukinil ustavo in razpustil parlament, nekaj dni pozneje pa so bile formalno razpuščene tudi politične stranke. Nastopilo je obdobje, ki je – tudi z vidika Prekmurja – napovedovalo velike spremembe na vseh področjih družbenega življenja. Po spremembi državne in lokalne uprave je Prekmurje (dolnjelendavski in

59 *Naše novine*, 23. 5. 1926, str. 3, »Nova stranka v Prekmurji«.
60 *Naše novine*, 23. 5. 1926, str. 1–2, »Politični sestanke«.
61 *Naše novine*, 23. 5. 1926, str. 2, »Zakaj samo ta stranka?«.
62 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 201–207.
63 *Népújság*, 28. 7. 1929, str. 1, »1929. augusztus 18«.
64 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 253–254.

murskosoboški okraj) postalo sestavni del Dravske banovine. Z imenovanjem bana in banskega sveta ter drugih organov novembra 1929, pri čemer je šlo za enega od stebrov centralizacije državne uprave, so ukinili vse dotedanje občinske in okrajne organe, ki so pred tem vsaj do določene mere ohranjali avtonomnost na lokalni ravni.[65] Z razdelitvijo države na banovine so želeli dokončno ukiniti notranje (zgodovinske) meje, da bi pospešili nastanek enotnega jugoslovanskega naroda, čeprav zgodovinske osnove za to ni bilo. Tovrstna diktatura je močno škodovala nacionalnemu razvoju državotvornih in drugih narodov dotedanje Kraljevine SHS, ki se je po novem uradno imenovala Kraljevina Jugoslavija, še bolj pa je zavrla možnost ohranjanja in razvoja narodnih manjšin, tudi prekmurskih Madžarov. Sistematična asimilacijska politika se je v spremenjenih okoliščinah stopnjevala. Med cilji splošnega izobraževanja na vseh ravneh je postala prioriteta poučevanje v duhu oblikovanja enotnega jugoslovanskega naroda, kar je dodatno prizadelo maloštevilno madžarsko skupnost v Prekmurju.[66] V naslednjih letih so bili prekmurski Madžari večinoma izrinjeni iz lokalnih vodstvenih struktur, kar je še posebej veljalo za mesta in večja naselja. V Dolnji Lendavi so na začetku leta 1931 odstavili mestno vodstvo, v katerem so bili v desetletju pred tem Madžari nekajkrat celo v večini. Na njihova mesta so bili imenovani večinoma Slovenci, ki so se priselili z drugih območij Slovenije oz. Jugoslavije.[67]

Na začetku tridesetih let prejšnjega stoletja je tedanja oblast (oz. posamezne politične struje) z željo po doseganju večje politične podpore poskušala tudi pripadnike madžarske manjšine pridobiti na svojo stran. Jugoslovanska radikalna kmečka demokracija (JRKM) je 21. februarja 1932 s tem namenom organizirala politični shod v Dolnji Lendavi, na katerem se je po časopisnih poročilih zbralo okrog štiristo ljudi.[68] Tovrstna mobilizacija se je izkazala za uspešno, ker so bile osnovne organizacije omenjene stranke v naslednjih mesecih ustanovljene tudi v vaseh z madžarsko večino na širšem lendavskem območju in v vzhodnem predelu Goričkega. V Žitkovcih, ki so veljali za manjše naselje, je bila ustanovljena vaška organizacija stranke JRKM s 45 člani. Morda so pripadniki madžarske narodnosti po preživelem desetletju v manjšini imeli kanček upanja, da bo omenjena stranka bolj dovzetna za njihove težave kot prejšnje oblastne strukture, vendar so se glede tega ušteli.[69] Za pozitiven vpliv JRKM oz. njene naslednice, Jugoslovanske narodne stranke, bi lahko šteli zgolj izvolitev dveh madžarsko usmerjenih oseb na lokalnih volitvah jeseni 1933 za župana obeh prekmurskih mest, čeprav je šlo tudi v tem primeru predvsem za slučaj. V okviru temeljite preobrazbe lokalne organiziranosti, ki z zornega kota madžarske narodne manjšine glede ustanavljanja občin ni bila ugodna, so takrat po vsem Prekmurju potekale volitve županov in drugih občinskih funkcionarjev. Za župana Murske Sobote je bil izvoljen kontroverzni Ferdinand oz. Nándor Hartner,[70] v Dolnji Lendavi pa je postal župan Árpád Bacsics oz. Bačič. Dotedanja in takratna oblast je oba povezala z madžarsko skupnostjo, imela ju je – upravičeno – za simpatizerja Madžarske in madžarske kulture (nekateri so Hartnerja omenjali kot »madžarskega vohuna«, ki je slovenščino zelo slabo obvladal), vendar sta bila pri ljudeh precej priljubljena, ker sta se zavzemala tudi za reševanje lokalnih težav. Izvolitev Hartnerja in Bačiča so predstavniki oblasti sprejeli z grenkim priokusom in tudi v t. i. drugi Jugoslaviji so pri analizi medvojne prekmurske

65 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 251–252.

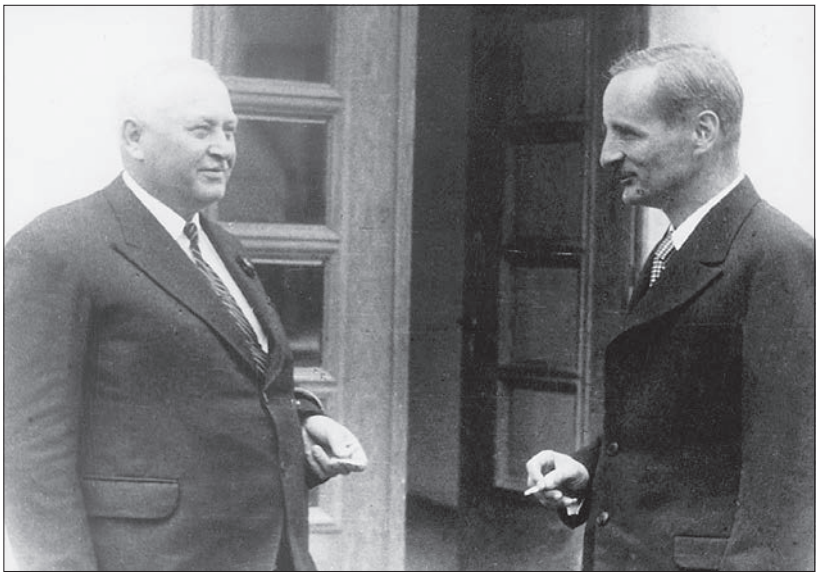
66 *Muravidék*, 20. 7. 1930, str. 1, »A kormány deklarációja«.

67 *Muravidék*, 22. 3. 1931, str. 3, »Változások a dolnja-lendavai elöljáróság körében«.

68 *Murska Krajina*, 6. 3. 1932, str. 3, »Veliko zborovanje v Dolnji Lendavi«.

69 *Murska Krajina*, 7. 8. 1932, str. 1, 3, »Poslanec Hajdinjak med narodom; Žitkovci«.

70 Nándor (tudi Ferdinand) Hartner, po spremembi imena leta 1943: Nándor Lindvay, rojen kot Ferdinand Laval (Budimpešta, 1894–Argentina, 1975), veleposestnik, bankir, politik, murskosoboški župan in predsednik Prekmurske banke, v času druge svetovne vojne poslanec v madžarskem parlamentu, član županijske skupščine Železne županije, predsednik Madžarskega prosvetnega društva za »vendsko« krajino in urednik tednika *Muraszombat és Vidéke*. Po smrti očeta, ki je bil Francoz, ga je posvojil prekmurski industrialec in veleposestnik Géza Hartner, poslanec madžarskega državnega zbora pred prvo svetovno vojno, ki se je poročil z njegovo materjo. Nándor Hartner je kot častnik sodeloval v prvi svetovni vojni, za svoje zasluge je pozneje dobil viteški naslov. Med svetovnima vojnama je bil zagovornik in podpornik razvoja Prekmurja in Murske Sobote na področju gospodarstva, kulture in športa, bil pa je tudi zagovornik madžarskih interesov ter zmotne »vendske teorije«, proti koncu druge svetovne vojne tudi tendenciozne, skrajno nacistične politike, zato velja za kontroverzno osebnost prekmurske zgodovine. Po priključitvi Prekmurja Kraljevini SHS, čemur je nasprotoval, se je v dvajsetih letih prejšnjega stoletja zavzemal za pravice madžarske narodne manjšine – med drugim je bil izdajatelj in urednik tednika v madžarskem jeziku *Szabadság*. Med letoma 1933 in 1945 je bil župan Murske Sobote. Pred koncem druge svetovne vojne je zapustil Prekmurje, kjer so ga v odsotnosti obsodili na smrt z obešenjem, ter večji del naslednjih treh desetletij preživel v Argentini. Njegovo smrtno obsodbo je slovensko Vrhovno sodišče leta 2012 razveljavilo (Vugrinec, »Ferdinand Hartner« (geslo na Obrazi slovenskih pokrajin); Göncz, *Felszabadulás vagy megszállás?*).

Dva vplivna predstavnika političnega, gospodarskega in narodnostnega življenja Prekmurja med svetovnima vojnama: Jožef Benko (na levi) in Ferdinand oz. Nándor Hartner v tridesetih letih prejšnjega stoletja (hrani: Pomurski muzej Murska Sobota).

zgodovine o tem pisali kot o negativnem dogodku. Kot zanimivost naj omenimo, da Hartnerjevo vlogo pri ustanovitvi nogometnega (športnega) moštva Mura 24. avgusta 1924 zaradi njegove nedvoumne madžarske identitete in povezanosti z Madžarsko vse do leta 1945 še danes ocenjujejo kot zelo negativno. Sicer ne zanikajo, da sta bili njegova pomoč in aktivnost v prvih letih omenjenega športnega društva pomembni in da je klub s svojimi športnimi dosežki bistveno prispeval k prepoznavnosti mesta in Prekmurja, vendar mu očitajo »ustvarjanje madžarskega vzdušja« v moštvu med svetovnima vojnama. V enostranskih analizah ga kritizirajo, da je v tridesetih letih prejšnjega stoletja, v času svojega županovanja, klubu zagotavljal precejšnjo finančno podporo, da bi ta »služil madžarskim interesom«.[71]

Kljub težkemu položaju madžarske narodne skupnosti v Prekmurju rezultati volitev v Dolnji Lendavi in Murski Soboti oktobra 1933 kažejo na navezanost prebivalstva na madžarsko kulturo, ne glede na narodno pripadnost. Županski kandidati iz vrst madžarske manjšine v dveh največjih prekmurskih naseljih so imeli tudi podporo določenega dela slovenskega prebivalstva, sicer – to velja predvsem za Mursko Soboto – ne bi mogli biti izvoljeni. Pripadniki madžarske narodnosti in simpatizerji Madžarske v ostalih naseljih v okraju Dolnja Lendava pa niso mogli pokazati simpatije do madžarske kulture, ker med kandidati za vaške voditelje marsikje ni bilo pripadnikov madžarske manjšine.[72]

NEGATIVEN ODNOS DO PRIPADNIKOV MANJŠIN PRI IZVAJANJU AGRARNE REFORME

Agrarna reforma v Kraljevini SHS po prvi svetovni vojni je eno od področij, v okviru katerega so z vidika pripadnikov prekmurske madžarske skupnosti javno izvajali zavestno asimilacijsko politiko novonastale države do narodnih manjšin. Pravna podlaga za pripravo in izvedbo zemljiške oz. agrarne reforme v Kraljevini SHS je bila usidrana v manifest, ki ga je 6. januarja 1919 izdal regent Aleksander (poznejši kralj). Pozval je k pravični razdelitvi veleposestniške zemlje, pri čemer je bilo posebej izpostavljeno zagotavljanje rodovitne zemlje revnejšemu sloju prebivalstva. Konkretnejše opredelitve izvajanja omenjene reforme je vsebovala določba ministra za socialne zadeve, po kateri je postalo jasno, da bo večji del veleposestniške zemlje na območju Kraljevine SHS razdeljen. Do trajne pridobitve ali najema obdelovalnih površin so bili upravičeni tisti, ki so se ukvarjali s kmetijsko dejavnostjo, kar je veljalo za večino prekmurskega prebivalstva, tudi za pripadnike madžarske narodne skupnosti. Pri delitvi zemlje so imeli prednost invalidi, vdove in sirote vojakov, vojaki in prostovoljci (t. i. dobrovoljci), ki so se borili za združitev Srbov, Hrvatov in Slovencev. Julija 1919 je bil objavljen natančnejši odlok o statusu veleposestev, ki je urejal tudi vprašanje maksimalno dovoljenega zemljišča veleposestnikov. O državni pripadnosti Prekmurja so tedaj šele odločali, tako da območja Kraljevina SHS še ni zasedla, zato se je za to, da bo za tamkajšnje izvajanje zemljiške reforme odgovorna Agrarna direkcija v Ljubljani, deželna vlada odločila naknadno. V tem članku se ne bomo poglabljali v zapletene podrobnosti agrarne

71 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 172–173.

72 *Novine*, 17. 6. 1934, str. 1, »Ponovne občinske volitve v Lendavskom srezi«.

reforme,[73] ki je takratni prekmurski politiki praviloma niso ocenjevali kot preveč uspešno, ampak se bomo dotaknili zgolj povezanosti omenjenega procesa z madžarsko narodno manjšino, ki so jo v pretežni meri na narodni osnovi diskriminirali in njenim pripadnikom v večini primerov zakonsko onemogočili pridobitev ali najem deljene veleposestniške zemlje. Dodajmo še, da so bili do konca prve svetovne vojne lastniki veleposestev v Prekmurju predvsem madžarski aristokrati. Največ agrarne posesti in gozdov je bilo do leta 1919 v lasti Miklósa Esterházyja, po velikosti površine pa so mu sledili beltinska veleposestnica Marija Zichy, murskosoboški aristokrat László Szapáry ter drugi, ki pa niso bili vsi madžarskega porekla.[74]

Na začetku agrarne reforme je bil večji del veleposesti, ki so jo delili v prvi fazi procesa, razdeljen med revnejše prebivalstvo. V poročilu direktorja izpostave Agrarne direkcije je bilo navedeno, da so zaradi šibkega interesa lokalnega prebivalstva za zemljišča, ki so bila bolj oddaljena od naselij v okolici Dolnje Lendave, določen obseg zemlje namenili t. i. prostovoljcem, »ki so si to prislužili v vojni«. Zanje so prvotno namenili 800 oralov zemlje v katastrski občini Petišovci in 120 oralov na območju Mostja.[75] Stališče pripadnikov madžarske narodnosti o začetnem obdobju agrarne reforme lahko razberemo iz prošnje za podaljšanje veljavnosti najemne pogodbe za parcele v skupni rabi, ki so jo ti 13. marca 1921 naslovili na Agrarno direkcijo v Ljubljani. V pismu so navedli, da so vaške skupnosti v okolici Dolnje Lendave, v katerih so bili združeni pretežno pripadniki madžarske narodnosti, zaradi pomanjkanja lastne zemlje leta 1912 sklenile najemno pogodbo z upravo veleposestva Esterházy za obdobje šestih let, ki so jo leta 1918 podaljšali za nadaljnjih šest let. Na koncu pisma so opozorili, da je ob začetku izvajanja agrarne reforme prišlo do težav, saj so bila zemljišča od takrat trikrat na novo razdeljena, pri delitvi pa niso upoštevali njihovih interesov. Po njihovem mnenju so do zemlje prišli ljudje, ki niso imeli niti strokovnega znanja niti delovne sile za njeno obdelovanje, največji problem pa je bil v tem, da so v številnih primerih odvzeli zemljišča dotedanjim najemnikom.[76] Za državnega nadzornika veleposesti Esterházy je Agrarna direkcija oktobra 1920 imenovala Simona Faleža, ki ni bil priljubljen niti med madžarsko manjšino niti med prekmurskimi Slovenci, saj je prihajal od drugod in je na območjih nekaj naselij s pretežno madžarskim prebivalstvom določil obdelovalne površine, kamor je oblast nameravala naseliti Slovence z drugih območij Slovenije (t. i. koloniste).[77] Glede dodelitve zemlje pripadnikom madžarske manjšine ni bilo popolne enotnosti med strokovnimi službami izvajalcev in nadzornikov agrarne reforme, poleg tega se je njihovo stališče do tega vprašanja spreminjalo. V pismu ljubljanske Agrarne direkcije aprila 1921 ministrstvu za kmetijstvo v Beogradu lahko preberemo, da je bilo po mnenju krovnega slovenskega organa za izvajanje agrarne reforme kmečko prebivalstvo madžarske narodnosti precej lojalno do jugoslovanske države, ker naj ne bi imelo trdne madžarske narodne zavesti, zato so menili, da bi si ta sloj prebivalstva »s primernimi ukrepi in dobro šolsko vzgojo lahko hitro pridobili na stran jugoslovanske države«. Prepričani so bili, da madžarskega manjšinskega prebivalstva ne bi smeli izključiti iz agrarne reforme, med drugim zato, ker razmejitvena komisija tedaj še ni dokončno določila državne meje, z morebitnimi napačnimi ukrepi pa bi ga lahko odvrnili od Kraljevine SHS. Agrarna direkcija je takrat ministrstvu torej predlagala, naj dodelitev ali najem obdelovalne zemlje omogoči tudi pripadnikom madžarske narodnosti, ker med Slovenci na območju, kjer v večini živijo Madžari, ni bilo dovolj prosilcev. Menili so tudi, da bi jim lahko, če bi pripadniki madžarske narodnosti kasneje postali nelojalni do države, dodeljena zemljišča oblast naknadno odvzela.[78] Dejanski pristop pristojnih do tega vprašanja pa je bil bistveno drugačen. Vodja komisije, ki je po naročilu Agrarne direkcije marca 1921 ugotavljala do takrat opravljeno izvajanje agrarne reforme v Prekmurju, Mirko Vratović, sicer namestnik direktorja omenjene ustanove, je o svojem stališču pripravil ločeno poročilo z oznako tajnosti, v katerem je grajal dotedanje lastnike tamkajšnjih veleposestev, torej madžarske aristokratske družine, ki so po njegovem mnenju »v preteklosti storili vse, da bi to območje pomadžarili, zato so želeli popolnoma iztrebiti slovensko prebivalstvo«. Menil je tudi, da je katoliško duhovništvo v Prekmurju služilo madžarskim narodnim interesom, »ker

73 Ta proces, prvenstveno delitve posesti Esterházy v dolnjelendavskem okraju, je temeljito obdelal Attila Kovács v monografiji *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között.* Lendava: Zavod za kulturo madžarske narodnosti, 2004.

74 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 483–509; Göncz, *A muravidéki magyarság*, str. 203–247.

75 SI AS 71, Kraljevsko Banska uprava Dravske banovine – Kmetijski oddelek (III). Odsek za agrarno pravne posle, 1919–1944, Esterházy, F 44., Zakupodaja in kolonizacija, št. 2026.

76 Prav tam, št. 1634.

77 Prav tam, št. 1623, 1420.

78 Prav tam, št. 9846.

so madžarski aristokrati–veleposestniki podpirali župnije, saj so bili patroni cerkva«. Zato je po Vratovićevem mnenju prebivalstvo tudi po priključitvi območja Kraljevini SHS spoštovalo madžarskega apostolskega kralja in videlo oporo v madžarskih velikaših. Katoliške duhovnike, ki so imeli podporo v sombotelski škofiji, ki so ji prekmurske župnije takrat še pripadale, je imenoval za nasprotnike jugoslovanske države. Vratović je še menil, da prebivalci prekmurskega podeželja nimajo trdne narodne zavesti, zato so pod močnim vplivom madžarskih veleposestnikov in lokalne duhovščine. Trdil je, da z njihovo odstranitvijo še ne bo konec težav, »ker so tudi trgovci in intelektualci madžarsko usmerjeni«, zato bi bilo treba v Prekmurje naseliti večje skupine Slovencev z bolj oddaljenih območij in tako ustvariti enotne, kompaktne slovenske skupnosti. Predlagal je vzpostavitev slovenskih šol, v katerih ne bi poučevali Prekmurci, temveč učitelji z drugih območij Slovenije. Na koncu tajnega poročila je Vratović predlagal naslednje rigorozne ukrepe: »*1. Madžarske veleposestnike in njihove uradnike je treba izgnati, če so madžarsko usmerjeni; 2. Duhovnike, ki niso podporniki jugoslovanske narodne ideje, je treba odstraniti in jih nadomestiti z novimi, izkušenimi in narodno zavednimi. Župnije morajo biti ločene od sombotelske škofije; 3. Zavedni, jugoslovansko usmerjeni ljudje naj se naselijo na območju pokrajine, kjer naj tvorijo zaselke ali celotne skupnosti; 4. Potrebujemo dobro šolo in dobre učitelje, da bodo lahko postopoma uvedli slovenski jezik in tako odpravili vpliv madžarskih aristokratov; 5. Madžarsko usmerjene trgovce v Prekmurju je treba strogo nadzorovati, Madžari pa, ki izvirajo iz drugih krajev Madžarske, morajo biti izgnani; 6. Prednost je treba dati narodno zavednim jugoslovanskim elementom.*«[79]

Podobno je bilo stališče direktorja oz. vodje območne agrarne izpostave v Murski Soboti Mateja Gregorovića, ki je ugotovil, da je območje v okolici Dolnje Lendave poseljeno s pretežno madžarskim prebivalstvom. Da bi se takšno stanje spremenilo, je predlagal, »da bi prekinili kontinuiteto madžarskih naselij z Madžarsko ter pripravili teren za slovenizacijo območja«. To je želel doseči tako, da bi med obstoječa naselja z madžarsko večino vrinili dve do tri na novo ustanovljene in zgrajene »čiste« slovenske vasi. Tako bi lahko, je menil Gregorović, po dveh do treh generacijah Dolnja Lendava, madžarska utrdba, postala slovenska.[80]

V začetni fazi izvajanja agrarne reforme so lahko prebivalci vasi, kjer so živeli Madžari, dobili ali najeli nekaj zemlje. Toda ta proces je bil precej otežen. Ko so pripadniki madžarske narodnosti Agrarno direkcijo v Ljubljani prosili, naj jim v skladu z določbami o zemljiški reformi podaljša najemne pravice, je tovrstne vloge kljub prej navedenemu pozitivnemu stališču – na predlog agrarnega urada v Murski Soboti – omenjeni višji organ redno zavračal. Pri obrazložitvah so velikokrat navajali neresnična pojasnila, češ da najemnina za najeto zemljišče na posameznega družinskega člana presega povprečje.[81] Določba mariborskega okrožnega agrarnega urada z dne 4. oktobra 1923 je že konkretno omenjala neupravičenost madžarskega prebivalstva Prekmurja do najema ali odkupa (pridobitve) veleposestniške zemlje. V tej določbi je bilo tudi opredeljeno, da bodo vse parcele, ki so jih pripadniki madžarske narodnosti do takrat najemali, na osnovi ministrskega odloka št. 25155 z dne 5. septembra 1921 in odloka št. 49258 z dne 31. decembra 1922 odvzete.[82] Oškodovani prebivalci, pripadniki madžarske narodnosti, so posamično in kolektivno (iz Dolnje Lendave kar 40 oseb) poslali več peticij, v katerih so navajali neupravičenost njihove diskriminacije ter neupoštevanje enakosti, ki jo je določala ustava, vendar se ni nič spremenilo. Zato je proti sklepu najvišje slovenske agrarne direkcije št. 2223 z dne 4. oktobra 1923, ki je konkretno določal odvzem pravice do najema zemlje Madžarom in pripadnikom drugih, neslovanskih skupnosti, pri ljubljanski Agrarni direkciji skupaj protestiralo prebivalstvo 17 naselij dolnjelendavskega okraja, kjer so v pretežni meri živeli pripadniki madžarske manjšine. V protestu so izrazili nestrinjanje z osnovnim odlokom agrarnega ministrstva oz. ministra, odgovornega za izvajanje agrarne reforme, št. 25.155 z dne 5. septembra 1921, ki je določil, da so bili do pridobitve ali najema zemljišč upravičeni le prosilci slovanske narodnosti. Omenjeni ministrski odlok je še določal, da je treba tistim Madžarom, ki jim je bila do takrat dodeljena veleposestniška zemlja, to zemljo odvzeti.[83]

Ker pripadniki madžarske manjšine s svojimi prošnjami in zahtevami niso bili uspešni, so nekateri izbrali drugačno taktiko. Od jeseni 1924 je med Madžari postalo pogosto dokazovanje slovenskega (in slovanskega) porekla. Takšno početje je povzročalo konflikte tudi znotraj skupnosti, tovrstno dokazovanje identitete je bilo marsikdaj protislovno ali celo ponižujoče, česar pa ljudem v težavah ni mogoče očitati, saj so se v večini pri-

79 Prav tam, št. 1866.
80 Prav tam, št. 827.
81 Prav tam, št. 1268, 2674, 3556.
82 Prav tam, št. 50127 (2223).
83 Prav tam, št. 3491(3800).

merov za to odločale najrevnejše družine, ki so to počele iz obupa.[84]

Takratni prekmurski državnozborski poslanec Klekl je glede sistemske izključitve pripadnikov madžarske narodnosti pri dodeljevanju veleposestniške zemlje – sicer nekoliko protislovno – ocenil, da je bila naselitev Slovencev na obmejno območje potrebna, da je »madžarsko poseljeni predel« dobil bolj slovenski značaj (zato je predlagal nadaljevanje naseljevanja), hkrati pa je opozoril na izredno težak socialni položaj Madžarov na širšem lendavskem območju, saj so bili – v socialnem in narodnem smislu – zaradi diskriminacije pri dodeljevanju obdelovalne zemlje potisnjeni v brezizhodni položaj. Predlagal je, da se v poznejših fazah agrarne reforme tudi njim zagotovi nekaj obdelovalne zemlje, kar se je tudi zgodilo.[85]

Analiza uspešnosti agrarne reforme v Prekmurju je pokazala, da je ta korenit zemljiško-razdelitveni proces nekoliko prispeval k dvigu kvalitete življenja revnejših slojev prebivalstva, vendar bi lahko z uspešnejšo izvedbo naredili več. Med vzroki slabega uspeha so navajali nepoznavanje specifičnih okoliščin pokrajine. Na območju dolnjelendavskega okraja je bilo stanje še slabše od prekmurskega povprečja. Ob koncu medvojnega obdobja, leta 1939, je imelo v Prekmurju manj kot dva hektarja zemlje približno 27 odstotkov gospodinjstev, v Lendavi in njeni okolici, kjer je živela večina pripadnikov madžarske manjšine, pa je bil ta delež 35 odstotkov. Pripadnikom madžarske skupnosti so sprva preprečili najem veleposestniške zemlje, kasneje pa odrekli tudi pravico do nakupa zemlje, kar je kljub poznejšim pozitivnim spremembam in delnemu popravilu krivic privedlo do tega, da je bila omenjena skupnost v agrarni reformi močno oškodovana in potisnjena v še večjo gospodarsko zaostalost, kar je psihološko dodatno vplivalo na občutek manjvrednosti med njenimi pripadniki.[86]

ŠOLSTVO TER INFORMATIVNA IN LJUBITELJSKA KULTURNA DEJAVNOST MADŽARSKE MANJŠINE

V zvezi z organiziranostjo izobraževanja v Prekmurju po avgustu 1919 je višji šolski svet odločil, da bo Kraljevina SHS prevzela vse t. i. državne šole s polno obveznostjo, kamor bodo po potrebi pošiljali učitelje tudi z območij izven te pokrajine. Učitelji državnih ljudskih šol so bili podrejeni novoustanovljenemu okrajnemu šolskemu svetu v Murski Soboti. Šole, ki so jih v okviru Madžarske upravljale verske skupnosti, je višji šolski svet opredelil kot »zasebne šole«, ki so v začetni fazi nadomeščale javne ljudske šole. Višji šolski svet je menil, da bi morale namesto njih občine ustanoviti javne šole. Nova država je kljub določenim zadržkom sprejela obveznost pokrivanja stroškov pedagoškega kadra v vseh prekmurskih osnovnih oz. ljudskih šolah, razen za tiste, ki so jih načrtovali odsloviti zaradi »madžarske naravnanosti«, ter tiste, ki niso obvladali slovenskega jezika ali prekmurskega slovenskega narečja. Višji šolski svet je tudi odločil, da bo v ljudskih šolah, kjer so bili v večini učenci madžarske narodnosti, učni jezik madžarščina, ob tem pa so uvedli obvezno učenje slovenskega jezika tri do štiri ure na teden od tretjega razreda naprej. Na meščanski šoli v Murski Soboti je postala slovenščina učni jezik, madžarščino in nemščino pa so lahko poučevali kot neobvezna predmeta v obsegu treh ur na teden. Na dolnjelendavski meščanski šoli je višji šolski svet madžarščino začasno določil za učni jezik, slovenščina pa je postala obvezni predmet.[87] Civilni komisar (drugi po vrsti) za Prekmurje Bogumil Berbuč je 20. novembra 1919 komando 6. orožniške čete v Murski Soboti obvestil, da bodo učitelji, ki zaradi neizpolnjevanja pogojev ali drugih razlogov niso bili sprejeti v delovno razmerje, izgnani.[88] Od dotedanjih učiteljev jih 67 ni prosilo za novo delovno razmerje, saj jih je večina po zasedbi Prekmurja odšla na območje madžarske države, na izpraznjena mesta pa je višji šolski svet januarja 1920 imenoval 44 pedagoških delavcev z drugih območij Slovenije. Šolski nadzornik je v poročilu z dne 17. marca 1920 o kadrovski zasedbi prekmurskih šol poudaril, da je bilo do takrat na 81 šol imenovanih 122 novih učiteljev, 53 pa jih je primanjkovalo.[89]

V naseljih z večinsko madžarskim prebivalstvom je bilo kljub kadrovskim in drugim težavam v dolnjelendavskem okraju prvotno ustanovljenih 14 ljudskih (osnovnih) šol z madžarskim učnim jezikom, v t. i. goričkem predelu pa tri šole. V vseh manjšinskih šolah je bilo ustanovljenih 29 madžarskih oddelkov oz. razredov. V meščanski šoli v Dolnji Lendavi, edini ustanovi, ki lahko do določene mere velja za mesto manjšinskega izobraževanja na srednješolski ravni, so prvotno poučevali v madžarskem jeziku, od šolskega leta

84 Prav tam, št. 3334, 3343.
85 MNL VaML, XIV.10 str. 331–362.
86 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 589–591; Göncz, *A muravidéki magyarság*, str. 247–249.
87 SI AS 60, Pokrajinska uprava za Slovenijo, Predsedstvo 1918–1924, št. 16.200.
88 SI PIŠK, 0001/001/006/00011, Domoznanska zbirka. Sresko načelstvo Murska Sobota 1919–1941, Tk. 20, ovoj 2/59.
89 SI PIŠK, 0001/001/001/00025, Domoznanska zbirka. Sresko načelstvo Murska Sobota 1919–1941.

1922/23 pa se je stanje spremenilo – slovenščina je postala dominantna, madžarščino pa so poučevali zgolj kot izbirni predmet.[90]

Položaj madžarskega narodnostnega šolstva se je bistveno poslabšal po odloku ministra Pribičevića junija 1925. Odlok je določal, da mora biti od šolskega leta 1925/26 učni jezik v vseh javnih osnovnih šolah državni jezik, torej slovenščina. Če je bilo v razredu več kot 30 učencev pripadnikov narodne manjšine, jim je bilo omogočeno odprtje vzporednega oddelka, kjer so se lahko v prvih štirih razredih učili v madžarskem jeziku, vendar to ni veljalo za t. i. narodne predmete (zgodovina, zemljepis itd.), ki so jih obvezno poučevali v slovenskem jeziku. Formalno so obstajale tudi druge možnosti ustanavljanja manjšinskih ali kombiniranih oddelkov, vendar se je število manjšinskih oddelkov nenehno zmanjševalo. Še težje je postalo po 5. decembru 1929, ko je stopil v veljavo zakon o državnih šolah Kraljevine Jugoslavije. Ta je določil, da je bilo za oblikovanje manjšinskih oddelkov potrebnih 30 učencev. Takrat so se številni Madžari v Prekmurju zaradi političnega pritiska oz. ekonomskih ali drugih razlogov izrekli za Jugoslovane oz. Slovence, kar je vplivalo na vpis njihovih otrok v šolo.[91] V naslednjih letih se je stanje prekmurskega madžarskega šolstva poslabšalo, saj se je pritisk oblasti le še stopnjeval.[92]

S priključitvijo Prekmurja Kraljevini SHS sta na njegovem območju prenehala izhajati pomembna in priljubljena tednika *Alsólendvai Hiradó* in *Muraszombat és Vidéke*, ki sta bila do takrat najpomembnejša lokalna vira informacij prebivalstva, imela pa sta tudi omembe vredno kulturno poslanstvo. Prenehanje njunega izhajanja je ustvarilo vidno kulturno-izobraževalno praznino v regiji, zlasti pri pripadnikih madžarske manjšine, pa tudi pri delu ostalega prebivalstva, ki je tedaj bolje obvladal madžarsko strokovno terminologijo kot pogovorno slovenščino. Po avgustu 1919 je bilo treba razmeroma dolgo čakati, da so se v Prekmurju spet pojavili madžarski oz. dvojezični časopisi, ki pa so bili praviloma strankarsko obarvani. Zelo različno in z odstopajočo intenziteto so se ukvarjali s tedanjo (aktualno) problematiko pripadnikov madžarske narodne skupnosti, vendar lahko poudarimo, da noben časopis, ki je v Prekmurju izhajal v dvajsetih letih prejšnjega stoletja, ni bil manjšinski medij v današnjem pomenu besede. Leta 1922, pa tudi pozneje, je bilo več poskusov izdajanja časopisov v madžarskem oz. tudi v madžarskem jeziku. V tem članku bomo omenili zgolj nekatere, ki so izhajali v madžarščini. Dvojezični tednik *Mörszka Krajina*, pozneje *Mörszka Krajina–Muravidék*, je začel izhajati v prekmurskem slovenskem narečju in v madžarščini. Med tistim delom slovenskega prebivalstva, ki ni bil naklonjen madžarski kulturi, je bilo čutiti ogorčenje zaradi izhajanja tovrstnega časopisa, posebno zaradi člankov v madžarskem jeziku. Založnik in lastnik časopisa Štefan Kühar,[93] ki je imel tudi politične ambicije (kandidiral je na državnozborskih volitvah), je v prvi številki zapisal, da bodo poskušali vsem Prekmurcem zagotavljati pomembne informacije, ker lahko zgolj tako upajo v uspešen razvoj pokrajine. Kritikom je odgovoril, da so se za prekmursko slovensko narečje odločili zato, ker prekmurski ljudje »težko razumejo in se učijo jezika bratov« z druge strani reke Mure, za članke v madžarščini pa zato, da bi bili obveščeni tudi tisti, ki takrat še niso obvladali slovenščine.[94]

Nekaj mesecev po izidu *Mörszke Krajine* je v Murski Soboti začel izhajati nov tednik v madžarskem jeziku *Szabadság* (v prevodu: Svoboda). Njegov odgovorni urednik in lastnik je bil Nándor Hartner, ki je postopoma postajal vse vplivnejši v prekmurski politični hierarhiji. Za načelo pri objavi člankov tega tednika so izbrali geslo »boj za svobodo«, poleg tega so v zvezi z uredniško politiko trdili, da bodo podpirali vse pobude, ki bi koristile napredovanju Prekmurja, »preganjali pa vse in vsakogar, ki bo nastopal krivično«. Trdili so, da bo *Szabadság* nestrankarsko oz. nadstrankarsko glasilo, kar pa se ni uresničilo. V njem objavljeni članki so bili večkrat vsebinsko ali politično sporni, vendar se je glede težav in zapostavljanja madžarske narodne skupnosti tednik praviloma javno postavil na njeno stran ter odločno protestiral proti krivicam, ki so prizadele madžarsko skupnost. Tovrstno, večkrat preostro zavzemanje tednika *Szabadság* za pravice pripadnikov madžarske manjšine je hitro postalo trn v peti jugoslovanski oz. slovenski oblasti. Hartner, ki je v slovenskih krogih že takrat veljal za t. i. madžarona, je bil zaradi nekaterih vprašljivih in spornih člankov izpostavljen nenehnemu nasprotovanju bodisi predstavnikov oblasti bodisi uredništev

90 Kokolj in Horvat, *Prekmursko šolstvo*, str. 297–315, 524.

91 Kokolj in Horvat, *Prekmursko šolstvo*, str. 347–351.

92 Več o problematiki izobraževanja madžarske manjšine med svetovnima vojnama je avtor tega članka predstavil v članku: Šolstvo na območju Prekmurja v prvi polovici 20. stoletja, v: *Šolska kronika* 34, 2025, str. 63–94.

93 Štefan Kühar (Markišavci, 1890–Puconci, 1963), prekmurski politik in publicist. Leta 1920 je ustanovil Domačo gospodarsko stranko, leta 1923 Združeno prekmursko stranko, že pred tem, leta 1922, pa tednik (časopis) *Mörszka Krajina*, ki ga je tudi urejal (Papp, »Štefan Kühar« (geslo na Obrazi slovenskih pokrajin)).

94 *Mörszka Krajina*, 22. 10. 1922, str. 1, »Zakojvoló?«.

Člani gasilskega in kulturnega društva iz Dolge vasi pri Dolnji Lendavi, ki so v obdobju med svetovnima vojnama kljub neprijaznemu pristopu oblasti uprizorili več gledaliških predstav v madžarskem jeziku (fotografija iz zbirke avtorja članka).

slovenskih časopisov, kar je prispevalo k degradaciji časopisa, ki je izhajal zgolj nekaj mesecev.[95] Skorajda sočasno s tednikom *Szabadság*, zgolj nekaj tednov pred njim – kot delna priloga časopisa *Novine* –, je Jožef Klekl oz. Kmečka stranka (v okviru Slovenske ljudske stranke) začela izdajati mesečnik, pozneje dvotedenski časopis *Népújság* v madžarskem jeziku. Šlo je za tipičen strankarski časopis z odmevnimi članki predvsem v času volitev, ki je ostro kritiziral morebitna odstopajoča mnenja od stališč ljudske stranke. Madžarskega jezika in kulture omenjeni časopis ni neposredno kritiziral, vendar so njegovi članki jasno poudarjali primarni pomen slovenščine in slovenske kulture v Prekmurju. S težavami madžarske manjšine se v svojih člankih niso ukvarjali, nenehno pa so poudarjali pomen učenja in propagiranja slovenskega jezika. Kot je bilo omenjeno v prejšnjem podpoglavju, je od maja do decembra 1926 v Dolnji Lendavi izhajal tudi tednik *Néplap,* madžarska verzija časopisa *Naše novine.* Oba tednika je izdajala Neodvisna prekmurska stranka, torej je šlo tudi v tem primeru za strankarska medija, ki sta tendenciozno poudarjala navezanost južnega dela Prekmurja na hrvaška območja, zaradi česar sta prišla v konflikt z oblastmi v Prekmurju ter z nasprotnimi političnimi strankami.[96]

Sprememba državne pripadnosti Prekmurja je negativno vplivala na ljubiteljsko kulturno dejavnost v naseljih, kjer je v pretežni meri živelo madžarsko govoreče prebivalstvo. V kaotičnih razmerah za omenjeno skupnost, ko je bilo tudi čustveno stanje Madžarov načeto, ter brez ustreznega jezikovno in strokovno kompetentnega pedagoškega kadra, ki je bil do leta 1919 gonilna sila kulturne dejavnosti na omenjenem območju, je ljubiteljska kultura za nekaj let skorajda zamrla.[97] Pozneje se je stanje nekoliko popravilo, v nekaterih naseljih so občasno začele delovati madžarske pevske in plesne skupine. Ljubiteljske gledališke skupine, ki so bile pred letom 1919 dokaj aktivne, so imele težave, saj je bila do njihove dejavnosti jugoslovanska oz. slovenska oblast v začetni fazi posebej občutljiva. Lahko zgolj ugibamo, ali je temu botrovala bojazen pred razvijanjem madžarskega pogovornega jezika na zahtevnejši ravni (kot se pri gledališki dejavnosti spodobi), kar ni bilo v interesu novega slovenskega uradništva in inteligence. Zaradi takšnega pristopa oblasti je bilo v obravnavanem obdobju sorazmerno malo gledaliških predstav. V takih okoliščinah je med pripadniki madžarske manjšine odmeval dogodek, ko je mladinsko gledališko društvo iz Dobrovnika na binkoštni ponedeljek leta 1923 uprizorilo priljubljeno madžarsko veseloigro *Falurossza* (v prevodu: Vaški potepuh). Led je bil prebit, vendar nadaljevanja te umetniške zvrsti v želeni obliki spet nekaj časa ni bilo. Oblasti so še naprej onemogočale tovrstno dejavnost. Pogoje delovanja in nastopanja so pristojne oblasti precej otežile. V nekaterih primerih so predstavitev dramskega dela v madžarščini dovolile le, če je gledališka skupina izbrano (ali katero drugo) gledališko delo predstavila tudi v slovenščini. Tako »prakso« naj bi določila višja upravna oblast v Mariboru, vsaj s tako razlago je dolnjelendavski okrajni glavar zavrnil prošnjo neke gledališke skupine, ki je želela predstavo uprizoriti v madžarskem jeziku.[98] Bili so tudi primeri, ko se je gledališka skupina (npr. v Dolgi vasi) kljub temu odločila za izvedbo programa. Poleg želene predstave v madžarščini so uprizorili dve enodejanki v slovenščini, čeprav več članov skupine slovenskega besedila ni razu-

95 Göncz, *A muravidéki magyarság*, str. 295–296.
96 Göncz, *A muravidéki magyarság*, str. 297–298.
97 Varga, *A szlovéniai*, str. 10–11.
98 Varga, *A szlovéniai*, str. 9–10.

melo.[99] Proti koncu desetletja (od leta 1928) je bil pristop oblasti do tovrstne ljubiteljske kulturne dejavnosti nekoliko prijaznejši, kar lahko opazimo pri analizi delovanja kulturnih društev v Hodošu in njegovi okolici ter v določenih vaseh lendavskega okraja. V tistih letih so ljubiteljske dramske skupine, ki so v več naseljih delovale v okviru gasilskega društva, uprizorile nekaj deset predstav v madžarskem jeziku.[100]

SKLEPNA MISEL

Madžarsko prebivalstvo Prekmurja se je po spremembi državne pripadnosti pokrajine težko privadilo novim narodno-političnim in kulturno-jezikovnim razmeram. Oblast je slabo poznala posebnosti pokrajine, ki je bila do leta 1919 v sestavi Kraljevine Madžarske, kar se je odrazilo tudi pri izvajanju manjšinske (narodnostne) politike. Marsikdaj, podobno kot je prej počela madžarska oblast s prekmurskimi Slovenci, je obveljala načrtna asimilacijska politika do madžarske manjšinske skupnosti, kar se je pokazalo na večini področij organiziranja družbenih procesov, od lokalne uprave do izvajanja agrarne reforme. Odseljevanje in izgon madžarske inteligence sta dodatno otežila organiziranje manjšine kot skupnosti, do katerega formalno sploh ni prišlo. Postopno so ukinjali manjšinsko izobraževanje in oteževali kulturno dejavnost manjšine, z ekonomsko-socialnega vidika pa so bili pripadniki madžarske narodnosti na repu prekmurske družbe.

Kljub vsem negativnim dejavnikom se je med svetovnima vojnama asimiliral razmeroma majhen delež pripadnikov madžarske populacije, ki so ostali na območju Prekmurja. Tudi brez večjega števila izobražencev, ki so jih imele večje manjšinske skupnosti (npr. koroški Slovenci, Slovenci v Italiji ter številčno močnejše madžarske manjšine v Transilvaniji, na Slovaškem in v Vojvodini), je prekmurskim Madžarom takrat še uspelo ohraniti osnove madžarske narodne identitete, ker je bil srednji sloj manjšinskega prebivalstva (obrtniki, trgovci in premožnejši kmetje) glede lastne narodne zavesti precej stabilen.

Izjava o dostopnosti podatkov
Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku oziroma dosegljivi prek citirane bibliografije.

99 *Muravidék*, 15. 1. 1928, str. 2, »Műkedvelő előadás D. Lendaván«.
100 Göncz, *A muravidéki magyarság*, str. 286–290.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AJ – Arhiv Jugoslavije
F 336, Delegacija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca na konferenciji mira u Parizu

HL – Hadtörténelmi Levéltár (Vojnozgodovinski arhiv)
HK, Határmegállapító Központ (Državni urad za razmejevanje), Katonai meghatalmazott iratai (Dokumenti vojaškega pooblaščenca).

MNL MOL – Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltár
Magyar-Jugoszláv határmegállapító bizottság magyar delegációja. K 52.

MNL VaML – Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára
Klekl József iratok – osebni fond »József Klekl«. XIV.10.

MNL ZML – Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára
Zala Vármegye Főispánjának iratai. IV.401 – b.

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 60, Pokrajinska uprava za Slovenijo, Predsedstvo 1918–1924
AS 71, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Kmetijski oddelek – Odsek za agrarno-pravne posle

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor
PAM/1691, Zbirka prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju

SI PIŠK – Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota
Domoznanska zbirka. Sresko načelstvo Murska Sobota 1919–1941

OBJAVLJENI VIRI

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községenként. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1912.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921 godine. Sarajevo: Opšta državna statistika, 1932.

ČASOPISI

Mörszka Krajina, pozneje *Mörszka Krajina–Muravidék*, 1922, 1923, 1925.

Muravidék, 1930, 1931.
Murska Krajina, 1932.
Naše novine (madžarska verzija: *Néplap*), 1926.
Népújság, 1928, 1929.
Novine, 1934.
Zalamegyei Újság, 1936.

LITERATURA

Bajc, Gorazd in Osojnik, Janez in Knez, Jon Adam in Matjašič Friš, Mateja: Prekmursko vprašanje do podpisa Trianonske pogodbe – britanski pogled. *Studia Historica Slovenica* 20, 2020, št. 2, str. 505–517. DOI: https://doi.org/10.32874/SHS.2020-14

Békássy, Jenő: *Zala megye feltámadása Trianon után – Zalai fejek*. Budapest: Hungária Hírlapnyomda Rt., 1930.

Ehrlich, Lambert: *Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, 2002 (Acta ecclesiastica Sloveniae, 24).

Fujs, Metka: Izhodišča madžarske okupacijske politike v Prekmurju. *Ferenčev zbornik* (= *Prispevki za novejšo zgodovino* 37, št. 2) (ur. Zdenko Čepič, Damijan Guštin). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1997, str. 175–186.

Göncz, László: A Muravidék hovatartozásának ügye az 1919-es békekonferencián. *Történelmi Szemle* 66, 2024, št. 1, str. 121–154.

Göncz, László: *A Muravidék útja a délszláv királyságba. A tájegység története az első világháború végétől a jugoszláv megszállásig*. Szombathely: Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2024.

Göncz, László: *A muravidéki magyarság 1918–1941*. Lendava: Zavod za kulturo madžarske narodnosti, 2001.

Göncz, László: *Felszabadulás vagy megszállás? A Mura mente 1941–1945*. Lendava: MNMI - ZKMN, 2006.

Göncz, László: Impériumváltás a Mura mentén. Az első világháború utáni események jellege és summázása – száz év távlatából. *Hitel* 33, 2020, št. 6, str. 31–46.

Göncz, László: Načrti avtonomne in upravne organiziranosti Slovenske krajine v obdobju Károlyijeve ljudske republike (od novembra 1918 do marca 1919). *Studia Historica Slovenica* 21, 2021, št. 3, str. 727–788. DOI: https://doi.org/10.32874/SHS.2021-20

Göncz, László: Obál Béla, a magyarországi szlovének kormánybiztosa. Életrajzösszegzés, valamint a teológusból lett kormánybiztos és Vas megyei főispán, majd népbiztos 1918–1919. évi kormányzati szerepkörének ismertetése. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 2020/2. Szombathely: A Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, 2022, str. 25–64.

Göncz, László: Strausz Flórián. A Lendva-vidék elfeledett esperesplébánosa. *Naptár 2021.* Lendava: MNMI – MNTI – MMNÖK, 2020, str. 118–141.

Göncz, László: Življenje ob novi državni meji po priključitvi Prekmurja Kraljevini SHS in delo razmejitvene komisije na tem odseku. *»Mi vsi živeti ščemo«. Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice* (ur. Peter Štih, Kornelija Ajlec, Attila Kovács). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2020, str. 293–350.

Kokolj, Miroslav in Horvat, Bela: *Prekmursko šolstvo.* Murska Sobota: Pomurska založba, 1977.

Kokolj, Miroslav: *Prekmurski Slovenci 1919–1941*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1984.

Kovács, Attila: Jezikovno-etnična podoba Prekmurja v luči ogrskega popisa prebivalstva leta 1910 in jugoslovanskega/slovenskega ljudskega štetja leta 1921. *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II* (ur. Mojca Medvešek, Sonja Novak Lukanović). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2020, str. 109–136.

Lipušček, Uroš: *Prekmurje v vrtincu pariške mirovne konference 1919*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 2019.

Mitrović, Andrej: *Razgraničenje Jugoslavije sa Madžarskom i Romunijom 1919–1920. Prilog proučavanja jugoslovenske politike na konferenciji mira u Parizu*. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1975.

Novak, Miroslav: Prekmurje v Kleklovem času. *Kleklov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 1995.

Perovšek, Jurij: Slovenska politika in vprašanje priključitve Prekmurja h Kraljevini SHS 1918–1919. *Prispevki za novejšo zgodovino* 47, 2007, št. 1, str. 53–64.

Pupin, Mihajlo: *Od pastirja do izumitelja*. Ljubljana: Vodnikova družba, 1931.

Rahten, Andrej: Wilsonova srečanja in razhajanja s Slovenci. *Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev* (ur. Andrej Rahten, Janez Šumrada). Loka pri Mengšu: Center za evropsko prihodnost; Ljubljana: ZRC SAZU, 2011 (Studia diplomatica Slovenica; Fontes 2).

Slavič, Matija: *Naše Prekmurje. Zbrane razprave in članki* (ur. Viktor Vrbnjak). Murska Sobota: Pomurska založba, 1999.

Somogy vármegye és Kaposvár megyei város általános ismertetője és címtára az 1932. évre (ur. Géza F. Szabó). Budapest: Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesülete, 1932.

Strausz, Antal in Strausz, Flórián: *Alsólendva története*. Nagylengyel, 1929 (rokopis; originalna verzija se je izgubila, poznamo zgolj fotokopijo).

Urlep, Lilijana: Štajerski duhovniki o priključitvi Prekmurja: Kako je Januš Golec v svojih spominih opisal priključitev Prekmurja? *Prekmurje v letu 1919 in*

katoliška cerkev (ur. Bogdan Kolar). Ljubljana: Teološka fakulteta, 2020, str. 97–116 (Acta Ecclesiastica Sloveniae, 42). DOI: https://doi.org/10.34291/aes.2020.1

Varga, Sándor: *A szlovéniai magyarok működedvelő tevékenysége 1920–1970*. Lendava, Győr: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva in Hazánk Könyvkiadó, 1995.

Zajšek, Boštjan: »Raje pa hočemo nemško umreti, kakor laško ali slovansko trohneti« – Mariborski Nemci v letu 1918. *Studia Historica Slovenica* 19, 2021, št. 2, str. 419–466. DOI: https://doi.org/10.32874/SHS.2019-13

SPLETNE STRANI

Obrazi slovenskih pokrajin:

Marko Vugrinec: Ferdinand Hartner (https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/ferdinand-hartner/)

Jožef Papp: Štefan Kühar (https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/stefan-kuhar-2/)

Jožef Papp: Matija Slavič (https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/matija-slavic/)

Wikipedija:

Ivan Žolger (https://sl.wikipedia.org/wiki/Ivan_%C5%BDolger)

SUMMARY

The First Decade as a Minority: Hungarians in Prekmurje following the Change in State Affiliation in 1919

The article discusses the initial period (the first decade) during which Hungarians in Prekmurje lived as a national minority after the change in the region's state affiliation in 1919. The Hungarian community inhabiting about thirty settlements in the narrow strip along the newly demarcated state border found it difficult to accept that they, along with the Slovenian March (the Slovenian-populated area in Hungary before 1919), became part of the newly created Kingdom of SHS by the decision passed at the Paris Peace Conference. Devastated, Hungarians in Prekmurje struggled to adapt to the new national-political and cultural-linguistic circumstances. They expressed their disagreement in various ways, starting with petitions and physical opposition, followed by abstaining from general social affairs, especially those concerning political life. The relatively small community was deprived of most of its intellectuals, who either left Prekmurje on their own volition or were removed or expelled from the region by the new authorities. The Yugoslav (or, rather, Slovenian) government had no experience in handling the specifics of the newly established region (Prekmurje did not exist as a separate administrative and political unit during the so-called Hungarian period), which only further complicated the integration of the local population and especially the Hungarian minority into the Southern Slavic state. The peace treaty granted fundamental rights to the autochthonous minorities. Although the Yugoslav government gave public assurances that it would respect the said provisions, it pursued an assimilation policy against Hungarians in Prekmurje, particularly by restricting the use of their mother tongue, gradually dissolving minority education institutions, blocking cultural activities, excluding minorities from the agrarian reform, etc.

The article does not discuss all the segments and areas relevant to the national issue and, instead, focuses on the Hungarians' initial reaction to becoming a minority in a foreign country, on their attitude towards political events (especially parliamentary elections), as well as their involvement in the press, amateur culture, and education. It discusses the agrarian reform as one of the most draconian measures taken to its detriment, particularly the decision that banned its members from renting and owning large estates.

In conclusion, the author observes that, despite discrimination they faced and in the absence of a strong intellectual base, Hungarians in Prekmurje withstood the period between the two world wars and successfully preserved the basic elements of their national identity.